

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ ՈՒ Լ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՀԵԴԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1885

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ	425
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	450
ԵՂԵՐԳ . 20Ն ՏԽՐԱՇՈՒՔ ՅԱՐԳԱՆԱՅ	455
ՀԱՆԳԻՍՏ Տ. ԵՍԱՅԻ ԱՐՔԵՊԵՍԿՈՊՈՍԻ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ	460
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ	461
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	463
ԱԶԴ . ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ՍԵՆԵԱԿ Ի ԶՄԻՒԴՆԻԱ	464
ՏԻՐԱՅԻ <i>համ</i> ՄԵԾ ՄԱՐԴԸ	465

ԶՄԻՒԴՆԻԱ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԼԱՆՏԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԺԵ՝ ՏԱՐԻ

1885

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Այս խնդիրն՝ որ քան ամեն ազգային խնդիր Հայ ժողովրդեան հոգւոյն և էութեան հետ յարաբերութիւն ունի, բաւական տարիներէ ի վեր մեր կրօնական, քաղաքական և ընդհանուր ժողովներուն կարողութեան, տրամադրութեանց ու կարծեաց փորձաքարն եղած է և է:

1865 թուականէն սկսեալ, Մատթէոս և Դեորդ կաթողիկոսներու մահուանէ ետք՝ մի քանի փորձեր եղան իջմիածնի Հայրապետական Աթոռին ինքնօրինութիւնն ապահովելու, սակայն այդ ամեն փորձերն ապարդիւն մնացին:

Նոյն թուականին կազմուած Յանձնաժողովին համբաւաւոր Տեղեկագիրն, որու մէջ այնքան հմուտութեամբ քննուած և հերքուած են Պաշտօնի ազդամլաս տրամա-

դրութիւնները, կարգացուելով Ազգային ժողովին մէջ (1866), ատենադրութեան մէջ անցաւ, այդ օտար կանադրութեան դէմ բողոքներ լսուեցան, բայց ի վերջէ մեր վարչային մարմինները հիւսիսէն փչած հովերէն սառելով՝ խնդիրն անոյշ տեղը կապեցին և Քայն՝ կաթողիկոսական ընտրութեան նկատմամբ՝ 1866ի եղանակ ըստաժ ձենն ի դործ դրին :

Այս եղաւ Ազգային ժողովին առաջին մեծ սխալն, որու ողբալի հետևութիւնն էր Մայր Աթոռոյ հետ Սոյ Աթոռին բարոյական և նիւթական անկումն :

Եւ սակայն Ազգային ժողովը 1866ին կարող էր մեծ գործ տեսնել. բոլոր Ազգը, մասնաւոր իր հետն էին. բայց չուզեց շարժիլ, տեղեկագրական բողոք մը բաւական համարեց, չուզեց օգուտ քաղել ազգային բարոյական ոյժէն և իր ցանձնաժողովին Տեղեկագրին եզրակացութիւնն ի դործ դնել, վասն զի Ռուսիոյ դեսպանատան՝ մի քանի Հայ Դպրատանէն ալանջին փախած խոստմանց՝ Պաշտօնէին վերաքննութեան մասին, յետ ընտրութեան նախադիտարկ, յօժարակամ հաւատաց իբրեւ պատգամի . . . :

1883ին՝ մեր Ազգային ժողովը, պատմութեան և փորձառութեան դասերուն վերստին անմտադիր, շատացաւ կարգալով իր կազմած Լիազօր ցանձնաժողովին շինած և ամփոփած հին ու նոր տեղեկագրերու ստուար հատորն, և նոր նախադիտարկ ընտրութեան անհնարին փութով ձեռնարկեց՝ Քայն ընտրութեան տարբեր եղանակի մը հետևելով :

Այս եղաւ Ազգային ժողովին երկրորդ մեծագոյն սխալն, որ ներկայ կաթողիկոսական տագնապին, ընտրական դարաւոր իրաւանց բռնաբարման տեղի տուաւ, վասն զի այն ժամանակ ևս Ազգային ժողովը Պաշտօնէին բողոքովին մերժելու խնդիրն ի բաց թողլով՝ կարծես թէ ուրիշ հոգ և մտածմունք չունէր այլ Ազգին կենսական մի իրաւունքը շահագիտական և դիւանագիտական նկատումներու մէջ թաղելու ճիգ թափող դաս մը ստրկա-

միտ պարագլուխներու հետեւիւ և հոգեւոյս Ներսէս Պատրիարքի ընտրութիւնն ապահովելու նպատակին զոհել ամեն իրաւունք և արդարութիւն . . . :

Ինչպէս առաջին, նոյնպէս վերջին փորձին ժամանակ՝ Ա. Մանուկ խմբագիրը լուռ չկեցաւ, այլ 1865էն սկսեալ այն միջոցին Կ. Պօլիս լոյս տեսնող Մանուկի մէջ՝ ազգային իրաւանց պահպանման նախանձախնդիր անձանց հետ անվեհեր պաշտպանեց Հոյսաստանեայց Եկեղեցւոյ ինքնավարութեան վաղեմի իրաւունքն, և այս վերջին տարիներս այս թերթիս մէջ հրատարակուած շարք մը յօդուածներն անժխտելի կերպով կ'հաստատեն թէ՛ մի և նոյն սկզբանց հաւատարիմ, իր կարողութեան չափովը գուն գործած է զգացընել պաշտօնական և անպաշտօն մարմիններու, որ Ազգն ու իր Եկեղեցին, Հայութիւնն ու իր կենսական տարրերն ապագայ ծանր փտանդէ ազատելու անհրաժեշտ միջոցն է ազգովին մերժել Պալաթիկն ու Եկեղեցւոյ հնաւանդ սահմանաց համեմատ վարել Արարատեան Մայր Աթոռն և իրաւասութիւնն: Իր այս համոզումն ու խորհուրդը Զեմլեի ձեռով ժամանակին հրատարակեց, պարզեց և բացատրեց սոյն ամսագրին միջոցաւ: Ազգին լրջամիտ մասին մէջ արծազանք գտան Ա. Մանուկ կարծիքն ու առաջարկն, մանաւանդ Ռուսիոյ Հայք անհամբեր կ'սպասէին տեսնել մեր Երեսփոխանական ժողովին կողմէ վճռական ազգօգուտ քայլ մը, սակայն այդ թողովն՝ որու առջև շարունակ քաղաքական տհաճութիւններ կ'հանէին դաս մը իմաստուն հայ օրէնսդէտներ, որու խղճին ձայն ու կամքն օտարօտի նկատումներով բռնադատել կ'ընային, այլապէս նկատեց խնդիրն և, ինչպէս ըսինք, անմիջապէս կաթողիկոսական ընտրութեան ձեռնարկեց, շատ շատ սահմանադրական ձև մը տալով այդ ընտրութեան, որ հակառակ էր Պալաթիկի տրամադրած ընտրական եղանակին:

Ա. Մանուկ, ինչպէս երկու տարիէ ի վեր ամսէ ամիս կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ դրած յօդուածները կա-

պացուցանեն, նշանակեց Ազգային ժողովին բռնած դիրքը զուտ կրօնական խնդրոյ մ'առջև, գուշակեց այդ դրութենէ Ազգին իրաւանց հասնելիք վնասներն, և ցաւելով հանդերձ որ Ազգային ժողովը չգիտցաւ կամ չուզեց օգուտ քաղել ներկայացած նպաստաւոր պարագայէն և Էջմիածնի իրաւասութիւնն իր նախկին վիճակին վերածելու միջոցներուն վրայ խորհել, մտածեց որ հարկ անհրաժեշտ է գոնէ Արարատեան Աթոռին վրայ բազմելու սահմանուած կաթողիկոսը թէ՛ այդ Աթոռին և թէ՛ համայն Ազգին բարոյական և կրթական պիտոյից քաջահմուտ, արդարասէր և եկեղեցասէր անձնաւորութիւն մը լինի, հետեւապէս իբրեւ արժանաւորագոյնն առաջարկեց ընտրելի մ'որ գէթ կարող լինէր զեղծումներէ ջնջել և Էջմիածինը կաշկանդող չլթային ծանրութիւնը թեւ թւեցրնել:

Այդ ընտրելին եղաւ նաև՝ առաջին կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ, Ազգային ժողովին և Համազգային ընտրող ատեանին ընտրելին. իսկ երկրորդ ընտրութեամբ եղաւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, այս է՝ Ամենապատիւ Մեկքիսեդեկ Սրբազանը:

Արդ՝ Ռուսիոյ կառավարութիւնն առաջին ընտրութիւնը բեկանելէն ետև՝ Համազգային ժողովին երկրորդ ընտրութեան հարազատ ծնունդն և Ազգին փաշ կաթողիկոսը մերժեց:

Այս մերժումն ոչ միայն կ'քանդէ այն անբռնաբարելի իրաւունքն որու վրայ հիմնուած է Հայոց կաթողիկոսի իշխանութիւնն, ոչ միայն կ'բռնաբարէ Հայոց խիղճերն և անոնց կրօնական դաւանութեան չափ պաշտելի մէկ իրաւունքն, այլ և կ'հարուածէ թուրքիոյ Հայոց Սահմանադրութիւնը, կ'ուրանայ անոնց մասնակցութեան իրաւունքը կաթողիկոսական ընտրութեան, Եկեղեցւոյ և Ազգին մէջ պառակտում և անջատում կ'պատրաստէ և ի վերջէ Պաշտօնէի ըսուած ռուսական օրէնքն աւելի ամուր հիման վրայ վերահաստատելով՝ թուրքիոյ հպատակ Հայ ժողովուրդն անոր շրջանակին մէջ կ'պարփակէ:

Այժմ Ազգ. Ժողովը անհամեմատ աւելի ծանր սխալը, չըսենք ոճիւրդ, պիտի գործէ՞ արդեօք այս երրորդ անգամ կրաւորական դիրք մը պահելով, թէ ոչ հողւով չափ պիտի պաշտպանէ Ազգին նուիրական մի աւանդը. պիտի ունենայ բաւական արիութիւն յայտարարելու հաստատապէս՝ յանուն Ազգին, որ եթէ Ռուսիոյ Տէրութիւնը կ'մերժէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն, ինքն ալ չճանչեր զՄակար, օտարին ընտրեալն, և չընդունիր Պաշտէնիւն . . . :

* * *

Անշուշտ քիչ ատենէն պիտի յայտնուին մեր Ազգային Ժողովին բռնելիք ընթացքն և ընելիք որոշումն ներկայ ծանրակշիռ պարագայիս մէջ:

Եթէ Մակարի անուանումն ամենածանր հարուած մի է ազգային եկեղեցւոյ գոյութեան դէմ, շատ աւելի ծանր և միանգամայն ողբալի երևոյթներ են, ըստ մեզ, վարչային մարմիններու մէջ գտնուող դաս մը դիւստաբէրութեան և օրագրութեան մէջ երևցող մի քանի օտարմանութեան բռնած դիրքն ու լեզուն:

Իր Ազգն ու Եկեղեցին սիրող ամեն Հայ որ ազգային կենաց զանազան շարժումները կ'ուսումնասիրէ, որ անոր բարոյական, կրթական և ընկերային վիճակը կ'հետազօտէ, կ'ապշի կ'մնայ դիտելով այն հակումներն ու դաւերն որ մեր Եկեղեցւոյ դարերէ ի վեր դաւանած, պատմութեան հռչակած և լուսամիտ ազգերու փառասիրած կրօնական ազատ սկզբունքներ և ճշմարտութիւններ վէճի տակ ձգելու և վտանդելու կ'նկրտին. և անտարաւիցս կ'հարցնէ իւրովի. « Ո՞ր իրողութեան վրայ պէտք է աւելի զարմանալ և ցաւիլ, Վեհափառ Յարի միջոցին վրայ որով ազգային եկեղեցւոյ մ'անկախութիւնն ի սպառ ջնջելու նպատակ ունի, թէ ոչ տեսակ մը Հայերու խնդակցութեան վրայ՝ որով կ'ողջունեն Մակար Սրբազանն իբրև Աթոռի Հայոց Կաթողիկոս, և այն ուրիշ տեսակ Հայ մարդոց փաստաբանութեան վրայ, որով ոչ միայն

Ազգին բազմադարեան իրաւանց գոյութեան վրայ տարակոյսներ կ'յայտենն , այլ և այդ անժխտելի իրաւանց բռնաբարութեան դործն արդարացնելու կ'ճգնին : »

Օտար տէրութիւն մ'որ իր շահուց նպաստաւոր կը գտնէ Մակարի անուանումն , այնքան մեղադրելի է որքան ոճրագործութեան չափ գատապարտելի է Հայու դիմակով Հայութեան նուիրական իրաւանց դէմ դաւաճանելու գործողութիւնը : Դժոխային բան մը կայ այդ ընթացքին մէջ , որու առջև վասակ և Մերուժան պիտի գունատէին : Ամեն ազգի մէջ կ'գտնուին ազգադաւաներ և ներքին թշնամիներ , սակայն այն ազգն որ արժանապատուութեան և ինքնաճանաչութեան զգացումն ունի , այն որ իր իրաւանց գիտակցութիւնն ունի և սպրելու , զարգանալու փափաք , այդ տեսակ դաւաճաններն իր ուտից ներքեւ կ'ճզմէ և չթողուր որ իր կեանքը թունաւորեն , իր կործանման համար մեքենայեն : Ազգի մ'արդարասիրութեան , լուսաւորութեան և բարուց վրայ շատ տխուր դաղափար մը կ'ստանայ դիտողն՝ երբ կ'տեսնէ որ այդ ազգին մէջ քաջալերութիւն կ'գտնեն և հրապարակի վրայ անպատկառ կ'երևին իր գոյութեան իրաւունքն ուրացողներ : Իսկ այս տաղնապալի պարագայիս մէջ ոչ միայն յայտնի այլ և թագուն ռոսիներ մեր ծոցը գտնուելուն համար է անշուշտ որ կաթողիկոսական խնդրոյն ներքին դարձուածներուն խելամուտ անձ մ'ընկերութեան մէջ կ'ըսէր համարձակ . « Ձեր մէջն , մանաւանդ վերերը փնտուցէք ձեր թշնամիներն , և օտարներն այնքան մի մեղադրէք : »

Բայց պէտք է նաեւ խոստովանիլ որ , թէ՛ ազգային երեսփոխանաց և թէ՛ հայ մամլոյն մէջ կ'գտնուին անձնաւորութիւններ որ ազգային մեծ պարտաւորութիւն մը կատարելու գովանի զգացմամբ կ'մաքառին արիաբար , և Ազգին կենսական իրաւունքն , որ վտանգի մէջ է , կ'սղաշտպանեն : Հայրենիք և Լոյս , ինչպէս նաեւ Ճեմէթէ Ծաւթէ , իրենց սիւնակները բացած են ինպաստ ազգային դատին դրուած լուրջ յօդուածներու : Մ. Աղաբէգեան

էֆէնտին, որ վաղուց անտի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւանց և Էջմիածնի հոգեւոր անկախութեան ջերմ ախոյեան կանգնելով՝ պատմական փաստերու զօրութեամբ յորդոր կարգացած է թէ իր հրատարակութեանց և թէ իր ատենախօսութեանց մէջ զգուշանալ ուսական ազգակուլ քաղաքականութենէ և մերժել Պալաթէնէն՝ իբրեւ ազգային եկեղեցւոյ հոգւոյն և իրաւանց հակառակ կանոնադիր, այս անգամ ևս իր ճշմարտասիրութեամբը լսելի ըրաւ իր զօրաւոր ձայնն, որ անտարակոյս պիտի ներգործէ Ազգային Ժողովոյ խորհրդոց վրայ: Նոյնպէս Ս. փափազեան էֆէնտի՝ որ կատարեալ հմտութիւն ունի ազգային վարչային գործոց և դարձուածոց վրայ, ազգու պատճառաբանութեամբ կ'ըրէ հրապարակի վրայ թափուած իմաստակութիւններ ի պաշտպանութիւն ուսական օրինաց և Պալաթէնէ: Այսպէս, չէ թէ այս կամ այն անձն, ինչպէս կ'ընեն մեր հակառակորդներն, այլ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անբռնաբարելի մի իրաւունքը պաշտպանողները, թէ եկեղեցական և թէ աշխարհական դասէ, Ազգին զգացմանց ճշմարիտ թարգման կը հանդիսանան և խնդրոյն զանազան կողմերն այնքան լաւ լուսաբանած են, որ յոյս կ'տան մեզ թէ նաեւ՝ իբրեւ գործնական մարդիկ, այդ խնդրոյն վերջնական որոշման միջոցին իրենց սկզբանց հաւատարիմ գտնուելով պիտի խօսին և շարժին Ազգային Ժողովին մէջ . . . :

Արժան կ'դատինք Հայրենիէն ու Լոյսէն մի քանի քաղուածներ ընելով թերթիս մէջ արտատպել, որպէս զի մնան ամփոփ իբրեւ պատմութեան ծառայող նիւթեր, որոց մէջ կ'երևին նաև, ինչպէս Հայոց Եկեղեցւոյ ճշմարիտ զաւակաց զգացմունքը, նոյնպէս այդ Եկեղեցւոյ իրաւանց դաւաճանող և Հայ անունն արատաւորող օտարամուկներու նկարագիրը:

. . . . Ռուսիոյ կառավարութիւնը քանտիտան, կամ ըստ Պալաթէնիոյ՝ երկրորդ քանտիտան կաթողիկոս վաւերացնելով, իւր օրինական իրաւունքն ի գործ դրած կը նկատէ: Մակար Սրբազանի կաթողիկոսութիւնը ճանչնալ ուղղ անձինք ալ մի

և նոյն առարկութիւնը կ'ընեն, և այս միակ փաստին վրայ հիմնելով կ'ըսեն. Ընդունինք զՄակար, անոր ձեռքը Պալատէնիայի այդ կէտերուն սրբադրութիւնը խնդրենք, փոխանակ չընդունելու զՄակար, զոր Ս. Էջմիածնէն բաժանում կ'ենթանդրեն:

Պարտ կը համարինք յայտարարել թէ, Պալատէնիան՝ այդպիսի «բացարձակ» իրաւունք մը տուած չէ Ռուսիոյ Կայսեր, և ոչ ալ ազգն այդպիսի օրէնք մը ճանչցած կամ ընդունած է:

Արդարեւ Պալատէնիոյ 17երորդ յօդուածն ի Ս. Էջմիածին գումարեալ Համազգային Ընտրողական ժողովին իրաւունք կուտայ նախ ընտրել 4 քանտիտաններ և ապա անոնց մէջէն՝ 2 քանտիտա ի պաշտօն ծայրադոյն Պատրիարքի: Բայց Ընտրողական ժողովը մէկ կաթողիկոս ընտրած է ցարդ, և ուրիշ մ'ալ քանտիտա անունով. առաջնոյն առջև կը նշանակէր «ընտրեալ ի կաթողիկոս» իսկ երկրորդին առջև՝ քանտիտա: Ռուսիոյ Կայսերը ալ ցարդ վաւերացուցած են կաթողիկոս ընտրեալները, կամ առաջին քանտիտաններն, և երկրորդին խօսքն անգամ չեն ըրած, այնչափ կարեւորութիւն չեն ունեցած անոնք, որ միայն ձեւ մը լեցընելու համար, ծերունի եպիսկոպոսի մը առունը քանտիտայութեան նշանակելու սովորութիւնն եղած էր:

Պալատէնիայի 19երորդ յօդուածը կ'ըսէ. «Թագաւոր Կայսրն նշանակեալ զծայրադոյն Պատրիարքն Էջմիածնի զԿաթողիկոսն Հայկազանց ամենողորմածաբար շնորհէ նմա զառանձին հրովարտակ վասն պարաստիճանի»:

Արդ՝ եթէ Ռուսիոյ Կայսեր բացարձակ իրաւունք տրուած լինէր ամենայն Հայոց կաթողիկոսն ընտրելու, օրէնքը յայտնի պէտք էր նշանակել թէ, Թագաւոր Կայսրն զմին յերկուց կանդիտատաց ընտրէ ծայրադոյն Պատրիարք Էջմիածնի և Կաթողիկոս Հայկազանց. մինչ, ընդ հակառակն, օրէնքը կ'ըսէ. Թագաւոր Կայսրն նշանակեալ զծայրադոյն Պատրիարքն (որ ընտրուած և ներկայացուած է ի Համազգային Ընտրողական ժողովոյ, արդէն որոշեալ և ցուցուած անձն, այն որ ընտրուած է ազգէն, և կամ իբրեւ առաջին ընտրելի ցոյց տրուած է) շնորհէ նմա, և այլն: Եթէ հայերէն Թարգմանութիւնը ճիշդ է, Հայ լեզուի մէջ այդ խմբագրութիւնն այսպէս կրնայ մեկնուիլ:

Օրինաց մէջ երբ յօդուած մը անորոշ ըլլայ կամ մեկնուած թեան կարօտի, հարկ կ'ըլլայ զայն ուրիշ յօդուածով մը բացատրել:

Պալատէնիոյ 11երորդ յօդուածը կ'ըսէ . Մայրաքոյն Պատրիարքն Եջմիածնի ընտրի յողջոյն ազգէ Լուսաւորչական Հայոց ըստ կարգին սահմանելոյ առ այս : Ուրեմն թաղաւոր Կայսրը զճայրաքոյն Պատրիարքն Հայոց չընտրեր այլ կը նշանակէ կամ օրինական բառով կը վաւերացընէ : Ընտրութեան իրաւունքն ազգինն է , վաւերացման իսաւունքը թաղաւոր Կայսեր :

Պիտի ըսուի թէ , ուրեմն ի՞նչ պատճառաւ երկու քանտիտաներ կը ներկայացուին Կայսեր : Այս իսկ է որ չմիութիւնն կու տայ . Ռուսիոյ կառավարութիւնն այդպիսի իրաւունք մը ձեռք ձգելու համար այդ յօդուածն անդ զետեղել տուեր է , բայց Հայ ազգը բոլորովին չխրտչեցընելու համար , միւս յօդուածին մէջ չէ կրցած բացարձակ նշանակել թէ , թաղաւոր Կայսրն երկու քանտիտաներէն մին կ'ընտրէ կաթողիկոս , այլ բաւականացեր է ըսել , կը նշանակէ կաթողիկոսն , որ արդէն ընտրուած է ազգէն , կամ իբրեւ առաջին քանտիտա ցուցուած է . և 11երորդ յօդուածովն ալ բացատրած է արդէն թէ , աւմենայն Հայոց կաթողիկոսն բոլոր ազգէն կ'ընտրուի :

Գործնականապէս ալ Ռուսիոյ կառավարութիւնն օրինաց այդ ոգին բացատրած է . 50 տարուան մէջ 4 անգամ կատարուած կաթողիկոսական ընտրութեանց մէջ , վաւերացուցած է ազգին ընտրած կաթողիկոսը : Պալատէնիայի հաստատութենէն յետոյ , 1843 ապրիլի 17ին ամենայն Հայոց կաթողիկոս ընտրուեցաւ Ներսէս Ե. Աշտարակեցի և ոչ ոք քանտիտա : Ռուսիոյ Նիկիլա Կայսրն սա հրովարտակն ստորագրած է . « Մանիցէ աւմենայն ազգ Հայոց թէ զիջեալ ի միաշունչ փափաք սրտից նուցա , յայտնի երեւալ հանդիսիւ մեծաւ յԵջմիածին ի 17 աւուր ապրիլի 1843 ամի , մեք հաստատեմք զԱրհի Եպիսկոպոսն Ներսէս յաստիճան Պատրիարքի Եջմիածնի և Կաթողիկոսի աւմենայն Հայոց . . . » Պէտք է զիտել թէ , ազգն է ընտրողն և Ռուսիոյ Կայսրը հաստատող , և ոչ ընտրող :

1858ին Ներսիսի յաջորդեց Մատթէոս : Ասոր ընտրութիւնն թէ և Պալատէնիոյ համաձայն կատարուած է , բայց Ա. ընտրելին կամ կաթողիկոս ընտրեալն էր Մատթէոս . ուստի և սա վաւերացաւ Ռուսիոյ Կայսրէն :

1866ին Մատթէոսի յաջորդեց Գէորգ . սա ևս կաթողիկոս ընտրուեցաւ ազգէն և հաստատուեցաւ Ռուսիոյ Կայսրէն : Յուցընելու համար թէ , Ռուսիոյ Աղեքսանդր Բ. Կայսրն սրջափմաքէն անգամ չէր անցուցած Հայա զգին կաթողիկոսն ընտրել ,

աստ կը դնենք Նորին Կայսերական Վեհափառութեան առ Գէորգ կաթողիկոս գրած ինքնագիր նամակին պատճէնը, յորում հոգեւոյս Կայսրը բացարձակ կը յայտարարէ թէ, «Ազգն ընտրեաց զձեզ ի հայրապետական Աթոռ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին» և չըսեր թէ Ազգն ընտրեց զձեզ ի քանտիտա և ես զձեզ նշանակեցի կաթողիկոս ամենայն Հայոց :

«Սրբազան,

«Եկեղեցական բազմաժամանակեայ ընթացք մը Ձեր Սրբազանութեան անձին վրայ Հայ ժողովրդեան ընդհանուր վստահութիւնը գրաւած ըլլալով, Ազգն ընտրեաց զՍրբազնութիւն Ձեր ի Հայրապետական Աթոռ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին :

«Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն բարելաւութեանը համար, որ իմ սրտիս այնքան սիրելի է, և անոր զաւակացը կրօնական յառաջդիմութեանն և զարգացմանը համար Ձեր Սրբազնութեան հովուապետական եռանդուն գործունէութեանը մէջ հաւաստիք մը նկատելով, սիրով մեծաւ կ'ընծայեմ Ձեզ ադամանդեայ խաչ մի, զոր վեղարնուդ վրայ կրէք, այն խաչն որ սուրբ նշանն է հաւատոյ և կը զօրացնէ զհովիւս և զհօտս իւրեանց :

«Յանձն առնելով զիս սուրբ աղօթից Ձերոց, մնամ Սրբազանութեան Ձերում բարեացակամ :

«(Ստորագրեալ) ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ

«Ս. Բէթերսպուրկ, ի 25 նոյեմբերի 1866 :»

1884ին Գէորգի յաջորդ ընտրուեցաւ Ներսէս Վարժապետեան, բայց սա հրաժարական տուաւ. ուստի Ռուսիոյ Կայսրը չվաւերացուց զնա, և չկրցաւ երկրորդ կանտիտան նշանակել կաթողիկոս, զի Մեկքիսեդեկ Մուրատեանց ազգին ընտրած կաթողիկոսը չէր այն ատեն :

1885ին ընտրուեցաւ Մեկքիսեդեկ Մուրատեանց. բայց այժմ Ռուսիոյ Կայսրը չուզեց ազգին ընտրած կաթողիկոսը վաւերացնել, այլ Լեւոնի Միսիսեդեկի քանտիտա ընտրած Մակար սրբազանը կաթողիկոս հռչակեց. և ահա այս ապօրինի վաւերացման դէմ կը բողոքենք :

Ուրեմն Ռուսիոյ կառավարութիւնը 50 տարի յետոյ, Պալաթէնիոյ մէկ անորոշ արամադրութիւնն ի նպաստ իւր իրաւանց

մեկնելով կամ մեկնել ուզելով, Մակար Սրբազանին կղերական դատուն սիրելի լինելէն փորձեց օղուտ քաղել, և դործնականապէս աղաքուցանել թէ, ինքն Ռուսիոյ Կայսրն է Հայ ազգին կաթողիկոսն ընտրողը: Բայց Հայ կղերք՝ մարդու մը սիրոյն համար միթէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ինքնօրինութիւնն և անկախութիւնն անտես պիտի ընէ՞, մենք չենք հաւատար:

Վասն զի եթէ օրէնքն, այն է՝ Պալատէնիան, ի նօրաստ Ռուսիոյ իրաւանց բացարձակ տրամադրութիւն մ'իսկ պարունակած ըլլար կամ այնպէս մեկնուէր, Հայ կղերն և Հայ ազգը՝ պատմութեամբ դիտէ թէ, այդ Պալատէնիան՝ դրուած օրէն՝ մերժուած է ազգէն:

Երբ Հայազգի իշխան Բեհպուղեանց հաստատեալ Պալատէնիան կը տանի ի Ս. Էջմիածին, և պաշտօնապէս կը ներկայացընէ զայն առ Տ. Յովհաննէս Բ. Կարբեցի կաթողիկոսն ի դործադրութիւն, Կաթողիկոսն նոյն հետայն կը մերժէ զայն և կը յայտարարէ թէ, « Եթէ իմացած լինէի այդպիսի կարգադրութիւն (Պալատէնիա) լինելը մինչև իմ օծումն, անշուշտ յանձնառու չէի լիներ ամենայն Հայոց ազգի կաթողիկոսութիւնն »: Առ որ կը պատասխանէ Բեհպուղեանց թէ, « Ինքն (Կաթողիկոսը) կարող է վարել Հայոց Եկեղեցին համաձայն նախնի օրէնսդրութեանց, միայն թէ թող Սահմանադրութիւնը (Պալատէնիան) մնայ, ինչպէս որ է: »

Յովհաննէսի յաջորդը Ներսէս Ե. Կաթողիկոս տուջին անգամ, 1848 յունիս 11 թուականաւ բողոքագրով կը դիմէ առ Փոխարքայն Կովկասու. յորում կը յիշէ թէ, իւր նախորդն Յովհաննէս կաթողիկոս քանիցս բողոքած է Պալատէնիոյ դէմ. և 1840 օգոստոս 8 թուականաւ բողոքադրին պատասխան չստացած վախճանելէ յետոյ, ներքին գործոց Նախարարն Կովկասի գլխաւոր կառավարիչ ժէնէրալ Կոյիվինին զրած է թէ Հնդկաստանցի Հայոց աղերասողի քննութիւնը պէտք է յետաձգել մինչ ցընտրութիւն նոր կաթողիկոսի, որուն մասնակցութիւնն անհրաժեշտ է այս խնդրոյն կարգադրութեանը համար:» Ուստի ինքն, Ներսէս կաթողիկոս սկսած է Պալատէնիայի ինչ ինչ վնասակար յօդուածոց ջնջման և բարեփոխման մասին բանակցութիւնը:

Ներսէս Ե. Կաթողիկոս կը կրկնէ իւր բողոք 1849 և 1850 թուականներուն. նոյնպէս 1856 յունիս 16 թուականաւ դիտողաշիր մը կ'ուղղէ առ Փոխարքայն Կովկասու. յորում սա նշա-

նուրը խօսքերը կան . « Այո՛ , տակաւին Պալատէնիայի մասին իմ դիտողութիւններս չեմ առաջարկած . բայց որովհետեւ բարձրագոյն հրամանաւ Պալատէնիան ենթարկեալ է վերաքննութեան , այն պատճառաւ ես Պալատէնիան կը դործադրեմ այն հոգւով , իբր թէ Պալատէնիան արդէն ձեւակերպեալ իսկ է այնպէս , որպէս կը պահանջեն նախնաւանդ կարգ և կանոն և աւանդութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ և վաղէմի սովորութիւնը ազգիս : »

Զայս յայտարարելով , բարեյիշատակ Ներսէս կաթողիկոս ի պաշտօնէ կը ծանուցանէ Ռուսիոյ կառավարութեան թէ , Պալատէնիոյ այն յօդուածներն , որը հակառակ են կարգաց , կանոնաց և աւանդութեանց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ և վաղէմի սովորութեանց ազգիս , ջնջուած կը համարուին կայսերական այն հրամանին համաձայն , որով հրամայեալ է վերաքննութիւն Պալատէնիոյ . և ըստ այնմ ինք ալ դործերը կը վարէ ըստ պահանջման նախնաւանդ կանոնաց մերս Ս. Եկեղեցւոյ :

Լաւ ուշադրութիւն պէտք է ընել այս տողերուն , և կը յանձնարարենք մասնաւորաբար Արեւելի , որ կը կարծէ թէ Պալատէնիան իւր ամբողջութեամբը դործադրութեան մէջ է , և թէ՛ Կաթողիկոսները խղճի մօտք դործադրեր են զայն :

Ներսէս կաթողիկոս պատասխան ընդունած լինելով թէ Պալատէնիայի ամբողջ յօդուածոց փոփոխութիւնը հաղորդէ կառավարութեան , մասնաժողովոյ մը ձեռք ծրագիր մը խմբագրել կու տայ , բայց չհաւանելով անոր , ինքն իւր ձեռք կանոնադրութիւն մը կը խմբագրէ , և այն ինչ կը պատրաստուի հմուտ եկեղեցականներէ և աշխարհականներէ ժողով մը կազմել , և նոյն կանոնադրութեան նկատմամբ նոյն ժողովոյ դիտողութիւնները լսելէ յետոյ՝ Ռուսաց տէրութեան ներկայացընել զայն ի հաստատութիւն , ահա՛ 1837 փետրուար 13ին յանկարծազաս մահուամբ կը վախճանի և Ռուսաց տէրութիւնն ալ կ'ազատի այս արիասիրտ և աննկուն Կաթողիկոսին ձեռքէն :

Ներսիսի յաջորդը Մատթէոս կաթողիկոս , իբրև թուրքիացի , բողոքովին անտեղեակ Ռուսիոյ զաքօնին , Պալատէնիայի գոյութիւնն անդամ չէր ընդուներ . և « Կարգ և կանոն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կաթողիկոսական իշխանութեան » առնուն ծրագիր մը կ'առաջարկէ Ռուսաց կառավարութեան 1863

Թուականին . սակայն առանց պատասխան մ'իսկ առնելու՝ կը վախճանի վշտալի Հայրապետն ի 22 օգոստոսի 1863 ամի :

Մատթէոս կաթողիկոսի յաջորդին ընտրութեան պահուն , Թուրքիոյ Հայք սահմանադրական օրինաւոր վարչութեամբ կազմեալ , առիթ ունեցան մանրամասն քննել Պալատէնիա անուն կարգադրութիւնն , և անոր փնասակար ու վտանգաւոր մասերն առանձին տետրակաւ հրատարակեցին : Ազգային Երեսփոխանական ժողովն յատուկ նիստի մը մէջ Պալատէնիա անյարմարութիւնն ու անհարազատութիւնն հանդիսապէս հռչակելով , իւր դիւանին միջոցաւ խնդրեց Պօղոս պատրիարքէն որ Ազգային ժողովոյ դիտողութիւններն և Պալատէնիա անուն կարգադրութեան վերաքննութեան հարկը ներկայէ առ նորընտիր Գէորգ կաթողիկոսն : Եւ ըստ այնմ ի գործ դրաւ Պօղոս պատրիարք 1867 մարտ 24 Թուականաւ պաշտօնագրով :

Մատթէոսի յաջորդն Գէորգ կաթողիկոս տակաւին ի Պօլիս էր , երբ Ռուսիոյ կառավարութիւնն պաշտօնական գրութիւն մը կը հասցընէր առ Սինօդն Էջմիածնի , յորում ծանուցանելով թէ , Տաճկաստանի Հայք ստիպողապէս Պալատէնիայի փոփոխութիւնն սկսած են պահանջել նորընտիր Կաթողիկոսի ձեռօք , կը պատուիրէր որ Սինօդն և Ռուսիոյ Հայ ժողովուրդն զգուշանայ Տաճկաստանցւոց սոյն պահանջմանցը ձայնակցելէ : Ռուսիոյ կառավարութեան սոյն պաշտօնագիրը մինչև ցայսօր տակաւին յատուկ կը մնայ Գէորգ կաթողիկոսի ընտրութեան գործոց հաւաքածոյիցը մէջ :

Իսկ Գէորգ կաթողիկոս Բեթերսպուրկի գնալուն պէս , Պալատէնիայի բարեփոխումն կ'առաջարկէ . բայց պատասխան չ'ըստանայ թէ , « Այդ գործը Բեթերսպուրկի մէջ տեսնելը շատ դժուարին է , յէջմիածին վերադարձին կարող է Կովկասի զլխաւոր կառավարութեան հետ խորհրդակցութեամբ հարկ տեսնուած բարեփոխումնքը ներկայացընել ի հաստատութիւն Կայսերական կառավարութեան : »

Գէորգ կաթողիկոս յէջմիածին դառնալուն պէս կ'առաջարկէ Կովկասեան փոխարքայ Միքայէլ Մեծ զքսին , ընդհանուր Հայաստանեայց Եկեղեցին ներկայացընող մի ժողով զուամբել՝ Տաճկաստանէն , Պարսկաստանէն և Հնդկաստանէն ալ պատուիրակներ հրաւիրելով : Իսկ Փոխարքայն պարզապէս կը մերժէ զայդ և կը պատասխանէ թէ , « Պալատէնիայի հիմնական սկզբունքն ու տրամադրութիւնները բացարձակապէս անփոփո-

խելի լինելով՝ միայն եթէ աւելցնելիք կամ պակսեցնելիք մասնաւոր յօդուածներու հարկ կը տեսնէ, միայն Սինօդի հետ խորհրդակցելով՝ զանոնք թող ներկայացընէ գլխաւոր կառավարութեան : »

Գէորգ կաթողիկոս Պալատէնիայի բարեւոյթաման անհնարութիւնը տեսնելով, և նկատելով թէ Պալատէնիայի վիսաակար յօդուածոց անգործադրութիւնն իւր ձեռքն է, բաց այն երկու յօդուածներէ, որոց զօրութեամբ կուսակրօն եկեղեցականաց ստացուածքը ժառանգ կը մնային անոնց մօտաւոր ազգականաց, փութաց նախ Ռուսիոյ բոլոր Հայ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց մի ուխտադիր ստորագրել տալ այդ մասին . և ապա կը դիմէ Ռուս կառավարութեան, որ նկատելով թէ խնդիրն արդէն գործնականապէս լուծուեր է բոլոր կուսակրօն եկեղեցականաց ուխտադրոյն, ինքն ալ էլնդունի և կը վաւերացընէ այդ փոփոխութիւնը, զոր Յովհաննէս, Ներսէս և Մատթէոս կաթողիկոսները միօրինակ քանադամ էին մասնաւորաբար ձեռք ձգել ու չէին յաջողած :

Արդ՝ այս պատմական հակիրճ տեսութենէն, զոր քաղած ենք վերջին անգամ կազմուած կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ տեղեկադրէն, յայտնի կ'երևի թէ,

Պալատէնիան իւր հաստատութեան թուականէն ի վեր ընդունուած և լիովին գործադրուած չէ այն մասերուն մէջ, որք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կարգաց, կանոնաց և աւանդութեանց և Հայ ազգիս վաղեմի սովորութեանց հակառակ են :

Ոչ Յովհաննէս Բ. Կաթողիկոս Ոչ Մատթէոս Ա. Կաթողիկոս
Ոչ Ներսէս Ե. Ոչ Գէորգ Դ. »

Չեն գործադրած Պալատէնիայի այն յօդուածներն, որք հակառակ են եկեղեցւոյ և ազգի աւանդութեանց :

Արդէն Հնդկաստանի և Թուրքիոյ Հայք պաշտօնապէս բողոքած են Պալատէնիայի դէմ և զայն չեն ընդունած :

Ուրեմն ո՞վ կրնայ ըսել թէ, Պալատէնիան ազգին ընդունած օրէնքն է, և անոր համաձայն Ռուսիոյ Կայսրն իրաւունք ունի երկրորդ քանտիտան Կաթողիկոս անուանել :

Թուրքիոյ Հայք, որ ցարդ բողոքած են Պալատէնիայի դէմ, և մինչև վերջին ընտրութեան մասնակցութիւնն՝ հակառակ Պալատէնիոյ տրամադրութեանց ի գործ դրած են զայն, ի՞նչ պէս կարող են այժմ ընդունիլ ընտրութիւն մը որ Ազգինը չէ և որ չճանչցուած և չընդունուած օրէնքի մը բացատրութեան

կարօտ մէկ յօդուածին ուժովն օտար իշխանի մը քմահաճուածութեամբը կատարուած է :

Որոնք են այն եկեղեցականք որ Ազգէն , պատմութենէն ու Աստուծոյ չմիտմանով պիտի ընդունին Մակար Արքայանի կաթողիկոսացումն , իրրեւ ազգային-եկեղեցական իրաւանց ոչ — բռնաբարումն , և ընդ նմին այն Պալատէնիան , զոր չորս սրբազան Կաթողիկոսունք , անմահ յիշատակաց արժանի անձնաւորութիւնք «գործնականապէս» մերժած են :

Պատմական այս ճշմարտութիւնք հիմնովին կը խախտեն Ռուսիոյ Կայսեր կարծեցեալ իրաւունքն և տեսնուեցաւ թէ որչափ սխալ և բողբոջին անտեղի է Աբե-եւի սա յայտարարութիւնն , որուն վրայ կառուցուած էին իւր փաստաբանութիւնք . «Բայց Պալատէնիան ազգային-եկեղեցական աւանդութիւններէն ուրիշ կարեւոր խոտորումներ ևս հաստատած է , և սակայն Պալատէնիան կը զործադրուի . և Հայ ազգն համարէն կը յարատեւ ճանչել այն Կաթողիկոսներ , որք կը հպատակին այդ ծանր սեղմումներու և խոտորումներու :»

Եթէ Աբե-եւի խմբագրութիւնն , որ այնքան կը պարծի իւր թերթին չրջաբերութեանն , ազգեցութեանն և հեղինակութեանը վրայ , չնորձ ընէր անգամ մը աչքէ անցընել Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ նորոգ հրատարակեալ տեղեկագիրք , այժմ այդ պատմական խոշոր սխալները չէր նետեր ի հրապարակ :

Սակայն ըսենք թէ զլսաւորաբար երկու սեղմում կամ խոտորում կան , զորս Կաթողիկոսունք չեն համարձակած բարեփոխել . երդման ձեւն և Կայսեր անուան յիշատակութիւնը : Ներսէս Ե. կաթողիկոսի երդման օրինակը չենք տեսած . բայց Մատթէոսի և Գէորգի երդման օրինակները կան , որք միօրինակ խմբագրութիւն չունին : Ուրեմն նորընտիր արի կաթողիկոսի մը գործ էր , տալ երդման նոր ձև մը , որ եկեղեցւոյ հայրապետի մը վայելուչ ըլլար : Իսկ յիշատակութեան խնդիրը միայն կաթողիկոսով չըլննար , այլ պէտք կայ որ Ռուսիոյ Հայ եկեղեցականք ևս միաբանին Կայսեր անուան յիշատակութիւնը տեղափոխել «Որ օրհնես զայնոսիկ» ին մէջ :

Միշէլ մեծ դքսին յայտարարութեանը նայելով , եթէ Պալատէնիայի հիմնական սկզբունքն և տրամադրութիւններն բացարձակապէս անփոփոխելի պիտի մնան , խնդիր է դիտեալ թէ որոնք են այդ անփոփոխելի կէտերն : Անտարակոյս Ռուսիոյ

կառավարութեան ստացեալ իրաւունքներն են, յորս մեծ ու կարեւոր տեղ մը կը բռնէ երկու քանտիտաներու ներկայացման ձևն: Այժմ կաթողիկոս այդ կէտին վրայ ուշադրութիւն չէր մատուցած այնքան, որքան պէտք էր. զի ամենքն ալ ազգէն ընտրուած և Ռուսիոյ Կայսրէն վաւերացած էին, և մտքէ իսկ չէին անցներ թէ օր մը քանտիտան ալ կաթողիկոս կրնայ ըլլալ:

Սակայն կէս դարէ յետոյ, Ռուսիոյ կառավարութիւնը կը փորձէ օրինաց այդ անորոշ տրամադրութիւնն ի նպաստ իւր իրաւանց մեկնել և դործադրել. և ահա՛ այս կէտին վրայ երբ համայն զգայուն Հայք յուզուած են, Աբեւեւ ալ մէկ կողմէն դժգոհութիւն կը յայտնէ և միւս կողմէն իբրև կատարուած օրինաւոր իրողութիւն ընդունիլ կ'առաջարկէ, այն սնտոի յուսով թէ, քանտիտայութեան ի կաթողիկոսութիւն կոչուած անձին միջոցաւ կարելի պիտի ըլլայ այդ վերաքննութիւնն ստանալ:

Ընդդիմադիր կուսակցութիւնն ալ, որ ամենևին հաւատք չունի Ռուսիոյ բարեյօժարութեանն և իւր ստացած իրաւանց թողմանն ըստ յայտարարութեան Միշէլ դքսին, առիթն օգուտ քաղել կ'ուզէ, և կ'առաջարկէ մերժել Ռուսիոյ ոտնձգութիւնները, սկսեալ Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումէն. մինչ Աբեւեւ «կը վերապահէ այդ գերադոյն ղէնքն այն գերադոյն վայրկենին, երբ Պալատէնիոյ նշանակած գաւառային մասնակցութեամբ հանդերձ, մեր իրաւունքներ անտես առնուին Ռուս կառավարութեան կողմէ ապօրէն ոտնձգութեամբ և քմահաճ տնօրէնութեամբ»:

Զհասկըցանք թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ Աբեւեւ: Եթէ Թուրքիոյ գաւառներն ուղղակի մասնակցին կաթողիկոսական ընտրութեան, մէկ կաթողիկոս պիտի ընտրեն թէ երկու կաթողիկոսացուներ: Եթէ մէկ, այն ատեն Էջմիածնի Միաբանութիւնն երկրորդ մ'ալ պիտի ընտրէ և դնէ ցուցակին մէջ ըստ Պալատէնիոյ. քանզի մէկ անուան ցուցակը միշտ պիտի մերժուի Ռուսիոյ Կայսրէն: Իսկ եթէ Թուրքիոյ գաւառական մասնակցութեամբ ևս երկու կաթողիկոսացուներ պիտի ընտրուին, այն ատեն Հայ ազգին Կաթողիկոսն ընտրուած կ'ըլլայ Ռուսիոյ Կայսրէն և ոչ Ազգէն: Ուրեմն ո՞ր գերադոյն վայրկենին կը սլահէ այդ գերադոյն ղէնքը:

Գոհ ենք որ Աբեւեւ ալ, իւր չափազանց զգուշաւորութեաւ

նը մէջ, վերջապէս հաճեցաւ «բողոքոյ հարկն» ընդունիլ: Այս փոփոխութիւնը մեր ընդդիմախօսութեան արդիւնքն է, ինչպէս նաև Պէտրք Վաթողիկոսի ի նպաստ ազգին ծառայելու մտադրութիւնն իւր ընդդիմախօսից արդիւնքն էր. և եթէ երբէք Մակար Սրբազան ազգօգուտ գործ մ'ընէ, ոչ թէ Աբե-եւ-էին, որ վասն երկարութեան կենաց Նորին Սրբազնութեան ազօթանուէր ծառայ մ'է, այլ ընդդիմախօս թերթերուն շնորհիւը պիտի ընէ:

Աբե-եւ-է երբեմն խորհուրդ կու տար չբողոքել Ռուսիոյ կառավարութեան դէմ, առարկելով թէ նա միջազգային դաշնագրով յանձնուած պարտաւորութիւն մը չունի առ Հայ ազգն: Այժմ երբ բողոքելու խորհուրդը կու տայ, երկու բան կ'ենթադրենք, կամ մեծ փոփոխութիւն մը կրած են իւր գաղափարները նկատմամբ Ռուսիոյ կառավարութեան բարեյօժարութեանց, և կամ զգալով ազգին բռնել ուզած ընթացքն, այն է՝ մերժել Ռուսիոյ Վայսեր վաւերացուցած կաթողիկոսը՝ և բողոքն այդ ծանր պարագայի մէջ ընդունելով՝ գիշում մ'ընել կ'ուզէ ընդդիմախօսից:

Սակայն Աբե-եւ-էի հրատարակութիւնք չեն համաձայնիր իւր այդ բողոքոյ առաջարկին. քանզի եթէ օրինական ընտրութիւն մ'է կատարուածն, ի՞նչ իրաւունք կայ բողոքելու:

Աբե-եւ-է կ'ըսէ. Բողոքենք բայց համակերպինք, այսինքն ընդունինք Մակար սրբազանի կաթողիկոսացումն: Ասանկ բան չկայ ախարհի վրայ: Թուրքիոյ կառավարութիւնն ալ բողոքներ ունի, բայց երբէք ընդունած չէ: Պապն ալ բողոքներ ունի, բայց, ինչպէս Աբե-եւ-է ալ կը խոստովանի «ոչինչ կ'ընդունի եղած ոտնձգութիւններէն, այլ կ'ըզգուշանայ խզումէ»:

Արդ՝ ըստ որում Աբե-եւ-է կ'ընդունի բողոքելու սկզբունքը, պէտք է ընդունի անոր բնական հետեւանքն, այն է՝ չընդունիլ Ռուսիոյ ոտնձգութիւնն: Իսկ խզումէ զգուշանալու մասին համակարծիք ենք, այսինքն կը պահպանենք Էջմիածնի Աթոռոյ յիշատակութիւնը, շարունակելով Պէտրք կաթողիկոսի յիշատակութիւնը, մինչև որ այդ ընտրական տրամադրութիւնք պարզուին, և ուրիշ անգամի ընտրութեանց պահուն այսպիսի տաղնասներու տեղի չմնայ: Ազգը գիտնալու է թէ, ինք պիտի ընտրէ իւր կաթողիկոսն և ոչ Ռուսիոյ կայսրը:

Մենք առաւել կ'զգուշանանք Էջմիածնի հետ մեր յարաբերութեանց խզումէն, զի քաջ գիտենք թէ, այն ատեն բողոքե-

լու և պահանջելու իրաւունքը կը կորսընցընենք . ինչ որ մեր ռուսիարնակ եղբարց սիրոյն համար պարտինք ի զործ դնել, որոց անկարողութեանը կը վկայէ նոյն իսկ Արեւել, առանց սակայն դուրս ունենալու որ օգնութեան ձևն կարկառուի մեր այդ գրկեալ եղբարց :

Ընդ հակառակն Արեւել շատ գոհ կ'երևի Ռուսիոյ Հայոց այդ անկարող վիճակին վրայ . մինչև անգամ անկէ եկած դժգոհութեան ձայներն իսկ կասկածելի կը ցուցնէ, մոռնալով թէ ռուսական թշտատարութիւնն ինչ եղանակաւ կը վարուի այս միջոցին :

Գոհ է նաև որ, ոմանց հրապարակադրաց հանել ուղած աղմուկն արձագանք չդտներ ոչ եկեղեցական, ոչ ալ աշխարհական դասերուն մէջ : Այլ սակայն կը մոռնայ թէ, ինքն Արեւել ինչ պատճառաւ պարտաւորեցաւ ըսել. « բողոքենք, բայց համակերպինք » . մինչ ի սկզբան կ'ըսէր . « դժգոհ ենք, բայց համակերպինք » : Թէ եկեղեցականաց և թէ աշխարհականաց մէջ մէկ կարծիք կայ . Ռուսիա մեր ազգային-եկեղեցական իրաւունքը բռնաբարած է . և ամենքն ալ համամիտ են բողոքելու . բայց անկէ յետոյ ընելիքին վրայ տակաւին միաբանած չեն : Շատ կը սխալի Արեւել, եթէ կը կարծէ թէ Հայ ժողովուրդն իւր իրաւանց բռնաբարման մասին անտարբեր է . պատմական հին ու նոր օրինակներ բերելու տեղը չէ . ընդ հակառակն Հայ ժողովուրդն իւր ազգային-եկեղեցական իրաւանց մասին « ծայրայեղ » պահպանողական է, և վաղ կամ անագան կը շարժի այդ մասին :

Արեւել շատ լաւ գիտէ թէ, Պալատէնիան խմբադրող յանձնաժողովոյ անդամք եղած են,

1. Իշխան Բեհպուրդով (Հայազգի Տփլիսեցի) .

2. Սերովբէ վարդապետ (ի Հռոմէականութենէ դարձած) .

3. Շահանջրպետեան (Հռոմէական Հայ) .

4. Կօլէժիկի Աստէսօր Օղէինի (Յունազգի) :

Ասոր մէջ մէկ հատիկ բուն Հայ կայ, և այն ալ Ռուսիոյ պաշտօնեայ : Փաքեւիչ ժէնէրալը մասնաւոր հրահանգ տուած է այս յանձնաժողովին որ Պալատէնիան Ռուսիոյ տէրութեան ոգւոյն և նստակիւն համաձայն պատրաստէ : Տես այս հրահանգը Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ տեղեկագրին Ե-9 էջերուն մէջ :

Այդ հրահանգին Ա. յօդուածը կ'ըսէ . « Ծայրագոյն իշխա-

նութիւնն՝ շնորհեցեալն Ինքնակալին առ յԱստուծոյ, տարածանի հաւասարապէս և ի վերայ հոգեւորականութեան որոյ և իցէ դաւանութեան:» Ուրեմն Ռուսիոյ Չարն, որ նաև Օրթոտօքս եկեղեցւոյ գլուխ է, իւր «հոգեւոր» իշխանութիւնը կը տարածէ նաև ամենայն Հայոց հայրապետութեան վրայ. և իւր անուան յիշատակութիւնը սահմանելով յառաջ քան զյիշատակութիւն անուան Հայրապետին ամենայն Հայոց, և իրեն սեպհականելով ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութիւնը, կ'ըլլայ գլուխ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

Արդ՝ կ'ընդունի՞ Սբեւեթ որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անկախութիւնն և ինքնորինութիւնն այսպէս դործնականօրէն ջնջուին Մակար Սրբազանի սիրոյն համար:

Եթէ Ռուսն այսօր Մակար սրբազանն ընտրեց, զիտնալով որ անոր անձնաւորութիւնն յարգ ունի եկեղեցական դասուն մէջ, օր մ'ալ կրնայ այդ իրաւունքով ընտրել ի Հոռովմէակաւնութենէ դարձած Սերովրէ վարդապետի նման ուրիշ վարդապետ մը ի կաթողիկոսութիւն ամենայն Հայոց և անոր ձեռքը շատ բան դործել Ռուսիոյ Հայ եկեղեցեաց, քանի որ ըստ Սուքիաս եպիսկոպոսի Կայսեր անօրինութեան դէմ ելնելը «նախատեսեալ պետակաւն յանցանք է» և քանի որ Էջմիածնի Միաբանութիւնն խոնարհ հպատակ է Ռուսիոյ Կայսեր ամենայն հրամանաց:

Սբեւեթ կ'ըսէ թէ, ջանանք՝ պիտիկ չմնալ: Անտարակոյս մեր կարողութեան սահմանին մէջ պէտք է դործենք: Այս պատճառաւ կ'առաջարկուի չիշել Մակար Սրբազանի անունն, որպէս զի ապագային մէջ Մակարի եղած ընդունելութիւնը յիշելով, ուրիշ եպիսկոպոս մը չհամարձակի յանձն առնուլ կաթողիկոսութիւնն, երբ ազգին ընտրածը չէ: Ասկէ աւելի պարզ և դործնական եղանակ մը չկայ մեր ազգին համար, իւր դժգոհութիւնն և բողոքը դործնականապէս ցուցնելու մասին: Ապա թէ ոչ, ապագային մէջ, երբ ուրիշ քանախտա մ'ալ կոչուի ի կաթողիկոսութիւն, պիտի ըսէ ինքնին. «Այս ազգն ի սկզբան քիչ մը վէճուկ կը հանէ, բայց յետոյ Սբեւեթի նման թերթերու գործակցութեամբ կը դիմանի և կ'ընդունի. ուստի աներկիւղ կրնամ ընդունիլ Ռուսիոյ Չարին առաջարկած կաթողիկոսական պաշտօնը:

Քանի մը խօսք ալ կաշառքի խնդրոյն վրայ և վերջացընենք: Սբեւեթի խմբագրութեան մէջ գիտցողներ կան թէ, Ռուսիոյ

կառավարութիւնը Կոստանդնուպօլսոյ դեսպանատան պիւտճէին մէջ 15,000 ռուսլիի տարեկան ծախք մը նշանակած է վասն գործոց Լուսաւորչական Հայոց : Այդ գումարէն ոչ Ազգային պատրիարքարանի և ոչ ազգային ուրիշ հաստատութեան մը բան մը չէ տրուած ցարդ : Կը յիշենք թէ այդ գումար սահմանեալ էր Ջալալեան Սարգիս եպիսկոպոսի, որ նուիրակ եկաւ ի Պօլիս, բայց Բարձրագոյն Դուռն հողաթափներն առջին դրաւ ըսելով, Պօլսոյ Պատրիարքը Էջմիածնի Կաթողիկոսին փոխաւ նորդը կը ճանաչէ : Ջալալեան վերադարձաւ Եջմիածին . բայց այդ գումարը կը շարունակուի մտնել պիւտճէին մէջ, և այս մասին պաշտօնական հրատարակութիւն ալ եղած է : Արդ՝ ո՞ր կ'երթայ այդ գումարը : Մենք չենք ընդունիր որ Աբե-եւէ բաժին ունեցած ըլլայ ատկէ . բայց կը ցաւինք ըսել թէ, վարձկան թերթ մը ուրիշ ի՞նչ կրնար գրել : Մենք չուզեցինք Աբե-եւէի այդ վերջին հրատարակութիւնն խտրել քննադատել, կամ իւր նախկին հրատարակութեանց հետ բազդատել, և կաթողիկոսական խնդրոյն մէջ, սկիզբէն ի վեր, բռնած ընթացքն ի վեր հանել . բայց Աբե-եւէ չկրնար արդարանալ պատմութեան առջև, քանզի այդ վերջին յօդուածոց մէջ ազգային արժանապատուութիւնը բոլորովին անտես ըրած էր, և չէր պահած այն զգուշաւորութիւնն և չըմհայեցութիւնն, զոր պարտի ունենալ հպատակ ազգ մը իւր իրաւանց պահպանութեան նման կենսական խնդրոց մէջ :

Որ ունիցի ականջս լսելոյ՝ լուիցէ :

Ք.

(Հայրենիք, Թի- 1838-1840)

Հետաքրքիր բարեկամներէս մին՝ անցեալ օր նամակաւ հարցուցած լինելով թէ՝ «նախ քան զհաստատութիւն Ռուսական Պալատէնիոյ, Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին՝ Կաթողիկոսական ընտրութեան համար յատուկ օրէնք ունէ՞ր, թէ ոչ :»

Կը պատասխանեմք այսօր մեր նամակագիր բարեկամին, ինչպէս նաև նոյն հարցումն ընող հարցասէր ընթերցողաց թէ — ԱՅՈ՛, ՈՒՅՈՒ . և անոնք որ՝ Կաթողիկոսական օժման և այլ առթիւ Եջմիածին ուղևորած են, անշուշտ հետաքրքրուելով՝ կարդացած կամ լսած են այն յատուկ ձեռագիր Մաշտոցն, յորում ամփոփուած են ոչ միայն Եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան, սուրբ Միւռնի օրհնութեան և Կաթողիկոսական

ընտրութեան օրէնքն ալ, որ թէ՛ առաջին, թէ՛ միջին և թէ՛ յետին դարուց մէջ նուիրագործուած է կիրառութեամբ : Բացառութիւններն, զեղծումներն օրէնք չեն, և չեն կրնար յարացոյց բերուիլ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ամենայն Հայոց Հայրապետին ժողովրդական ընտրական իրաւունքը ժխտելու համար :

Ձենք ուզեր հրապարակին վերայ շրջաբերութեան հանուածայն կարգ մը ծակ առարկութեանց պատասխանել, որոց հեղինակն չէ կարող որոշել՝ Ազգին ընտրած ՀԱՐԱՋԱՍ Կաթողիկոսն՝ օտարին ընտրած անհաբալ Կաթողիկոսէն, Հակաթուականը՝ բուն Կաթողիկոսէն, Կաթողիկոսական անուն կրողն՝ իրական Կաթողիկոսէն, ներհակակիրն՝ ճշմարիտ Հայրապետէն, ապօրէն ընտրութեան վիժածն՝ օրինաւորութեամբ քուէարկուած Կաթողիկոսէն :

Օտարամոլներն՝ երբ 1836ին Պալատէնիան ծրագրեցին, որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Հայրապետութեան երկաթեայ անուրն է, թերևս բնաւ չէին երևակայած թէ՛ 1885 թուականին՝ բողոքական ծնունդ ունեցող, անդրաբնական անունդ առնող և այսօր կերպարանեալ լուսաւորչական ապրող սոխամուլ գրիչ մ'ալ՝ յանձնապատան պիտի գայ յասպարէզ, և իրենց դարձեալ հակազդային օրէնքները ճամարտակօրէն փաստաբանէ :

Ամօթ, երիցս ամօթ այդ գաճաճ փաստաբանութիւնը փորձողաց, որք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դարաւոր իրաւունքներն աճուրդի հանելու չափ իրենք զիրենք Ռուսիոյ կոյր գործիք ըրած են մոլեգնաբար :

Պալատէնիոյ քանտիտայական դրութիւնը պաշտպանելու համար՝ ինչ հարկ Մոսկուայի, Բոլոնիոյ, Կուկասիոյ Հայ-Կաթողիկոսաց, Վրաց Արքեպիսկոպոսաց ընտրութիւններն վերլուծել, Խրիմու Թաթարաց Խամին անուանումն և այլ կառավարական պաշտօնէից յորջորջումներն չեչոել, և ի մէջ այլոց, յիշել նաև ըստ Պալատէնիոյ, Սինօդի մէն մի անդամ՝ Կաթողիկոսին առաջարկութեամբ երկու քանտիտաներէն միոյն՝ Ջորէն հաստատումն, և այլն, և այլն :

Ատոնք ո՞վ չգիտեր, և մեր եկեղեցւոյ ընդհանրական Հայրապետութեան ընտրական դրութեան հետ ինչ յարաբերութիւն ունին Քէնդրպլըրիի Արքեպիսկոպոսին ուղղակի թագաւորէն թէ թաղուհիէն անուանիլը, թէ Ֆրանսայի Կալիքան

Ազգային եկեղեցւոյ Պալատէնիան՝ այս և այն կը տրամադրէ, թէ Աւստրիոյ Կայսեր Կաթոլիկ պետութեան իշխան-Արքեպիսկոպոսաց և այլ բարձրաստիճան Լատին և Սլաւ հոգևորականաց անուանման դէմ ունեցած վէթօյի իշխանութիւնը՝ մինչև ո՛ւր կը տարածուի, թէ Գերմանիոյ մէջ Պրզմարք իշխանին նորահաստատ վէթօյի իրաւունքն և անոնց մանրամասնութիւնքն ո՞յք են, թէ Հռենդարիոյ մէջ՝ Ս. Ստեփաննոսի թաղը՝ Մաճառահպատակ Սերպերու պատրիարքին ընտրութեան դէմ վէթօյի ի՞նչ իրաւունք ունի:

Սոքա չաղակրատութիւններ են, աչքակապութիւններ են ռամիկը պատրելու, հասարակաց կարծիքը մոլորեցընելու, որ գրական բառով Քրի իմաստակաւիւն կը մակագոչուի, և սակայն զանոնք ազգային եկեղեցւոյ ընդհանրական Կաթոլիկոսին ժողովրդային ընտրական իրաւանց օրինակ բերեն՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ոգւոյն ոչ միայն անգիտակցութիւն կ'ենթադրէ, այլ և Էմիածնայ մէջ ընտրեալ Կաթոլիկոսին՝ ամենուրեք գտնուող Հայոց կաթոլիկոսը լինելուն բացարձած ուրացումն է:

Եթէ վէթօյի գրութիւնն ընդունուի ալ, հարկ է իրագէլ լինին ընդդիմաբանք թէ՛ ինչպէս որ Պապին ընտրութեան համար՝ Աւստրիա, Ֆրանսա, Իտալիա և Սլաւիա վէթօ ունին մէկ մէկ կարողինալի ընտրութեան դէմ (թէ և վերջին ժամանակներս սոյն իրաւանց ի գործ չդրուին ալ առանց չառագնելու խոստովանած է Լայնաթաւլի պատմախօսն) ուրեմն ի՞նչ իրաւամբ՝ այդ վէթօյի իրաւունքն միայն ի գործ դնէ Ռուսիոյ Չարն՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կաթոլիկոսական ընտրութեան մէջ, և ի գործ չդնեն Օսմանեան Սուլթանը, Պարսից Շահը, Հնդկաստանի Կայսրուհին, Աւստրիոյ Կայսրը, Ռումանիոյ Թագաւորը, Պուլղարիոյ Իշխանը, քանի որ Էմիածնայ Հայրապետութիւնը՝ միայն Ռուսահայոց չվերաբերիր, այլ ամենայն Հայոց՝ որք ի Թուրքաստան, ի Պարսկաստան, ի Հնդկիս, յԱւստրիա, ի Ռումանիա, ի Պուլղարիա և այլուր:

Վարձկան գրիչը կը ճամբարտակէ թէ, «Թուրքիոյ մէջ, Բ. Դուռն իրաւունք ունի, Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Պատրիարք-Կաթոլիկոսին ընտրութեան առթիւ, նախապէս ստանալու եօթն ընտրելեաց ցուցակ մը, որոյ մէջէն իւր ուղած ԲՈՒՈՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ կրնայ ջնջել, և այդ անուանց վրայ ընտրութիւն չկրնար կատարուիլ:»

Սխալ է այս : Բ. Դուռն Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Պատրիարք-
կաթողիկոսին ընտրութեան առթիւ նտխապէս ներկայացեալ
էօթն ընտրելեաց ցուցակէն միայն՝ ԵրկոՒՔԸ կը ընջէ, և ոչ թէ
ԲՈՒՐՈՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ :

Գալով այն անձա՛հ առարկութեանց թէ՛ Մակարի կաթողի-
կոսութիւնը չընդունելով, Էջմիածնայ հետ մեր յարաբերու-
թիւնները միանգամ ընդ միշտ կը խզուին .

Քա՛ջ է . քանի որ Էջմիածնայ Աթոռն պիտի յիշուի, քանի որ
աղգովին ընտրուած երջանկայիշատակ Գէորգ Գ. կաթողիկոսն
ալ պիտի յիշատակուի, է՞ր ուրեմն Էջմիածնէն հեռացած կը լի-
նինք :

Եկրեմ կաթողիկոսին անունն՝ ի Տաճկաստան 21 տարի չէ
յիշուած, Թուրքիոյ Հայոց մասնակցութեամբն ընտրուած չլինե-
լուն աղագաւ : Միթէ Տաճկահայք՝ ատով Արարատեան Մայր
Աթոռէն անջատուած եղան :

Եթէ Էջմիածին այսօր մենէ բաժնուիլ ուղէ, մենք Էջմիա-
ծնէն բաժնուողներէն չենք, և Ռուսահայոց ողջամիտ մասին
կարծիքը մեր հետ է, ինչպէս որ հրատարակեալ Վովկասեան
և անդրկովկասեան թղթակցութիւնք և տեղեկութիւնք զայնս
լիովին կը հաստատեն, և եթէ Մակարի ոչ-աղգովին ընտրեալ
կաթողիկոսութիւնը ճանչել չենք ուղեր, ճիշդ Էջմիածնայ Հայ-
րապետական Աթոռոյն անկախութիւնն անվթար պահպանելու
համար է :

Ընդդիմաբօսք Մեկքիսեղեկի քանտիտայութիւնն և Մակա-
րի քանտիտայութիւնն իրարու հետ չվիթելով, անձի խնդիր
կը նկատեն և առ այս մեր դէմ կը հանեն անցեալ տարւոյ սա
հրատարակութիւնը թէ « Մեկքիսեղեկ Սրբազան ալ կաթողի-
կոս կրնայ հաստատուիլ . թէ, քանի որ առաջին ընտրեալն
հրաժարած է, աւերորդ է երկրորդ ընտրութիւն, և թէ Վոս-
տանդնուպօրոյ Ազգային ժողովն, յայտարարելով թէ՛ ինք
զՄեկքիսեղեկ կը ճանչէ կաթողիկոս, բռնած պիտի լինի ճշմար-
տապէս հայրենասիրական և հորոհ ընկաց+ ճը : » Մենք ալ կ'երկրորդ-
եմք . այո՛, շատ ճշմարիտ է այդ հրատարակութիւնն, և կարի
հորոհ ու հայրենասիրական : — Ինչո՞ւ .

Վասն զի նախ, ըստ որում քանտիտայական զրութիւնը՝
բուն ընտրեալ կաթողիկոսին վախճանման և կամ հրաժարման
պարագային մէջ միայն ի կիր կրնայ առնուիլ, այսինքն քանտի-
տան՝ կաթողիկոս ընդունուիլ, հետեւապէս Մեկքիսեղեկ Սրբա-

զան այդ պարագային մէջ՝ կրնար Կաթողիկոս հռչակուիլ, եթէ Ազգային ժողովը վերահաստատէր և Զարն ուզէր :

Երկրորդ, Մեկքիսեդեկ Սրբազան՝ Ազգային ժողովոյ երեք ընտրելիներէն մին էր, մինչդեռ Մակար Սրբազան արժանացած չէր Ազգային ժողովոյ քուէարկած եռանուն ցանկին մէջ մտնելու :

Երրորդ, երբ Մեկքիսեդեկ Սրբազան 1884ի ընտրութեան ժամանակ քանտիւստ ընտրուեցաւ, պէտք է յիշել թէ իւր ստացած 19 քուէից մէջ աշխարհական պատգամաւորաց ալ մասնակցութիւնը կար, մինչդեռ Մակար Սրբազանի ընտրութեան մէջ և ոչ մի աշխարհական պատգամաւորի քուէն կը գտնուի :

Ռուս-Պալաժէնիան Կաթողիկոսական ընտրելեաց համար հռչակարկանաց հետ աշխարհականաց ալ քուէին մասնակցութիւնը կը պահանջէ բացարձակապէս :

Ո՞րն է այդ աշխարհականին քուէն, ցոյց տուէք :

Փաղաքական ժողովոյ Վսեմ Կոննապետ Էֆէնտին ի զո՞ր թո՞ղ չառարկէ առ այս թէ «քուէն անձնաւորութիւն չենթադրեր :»

Իրաւունք պիտի տային Նորին Վսեմութեան կարծեաց, եթէ գաղտնի կատարուած լինէր Էջմիածնայ Համազգային ժողովոյ վճռական քուէարկութիւնը :

Այո՛, դիտմամբ յայտնի կը կատարուի անդ՝ քուէի վերջին գործողութիւնն, որպէս զի ամեն ոք դիտէ մասնակցութեան պարագաներն, և մինչև իսկ քուէի ժամանակ ճշուամն չբանեցընելու համար, և մեծ անձնաւորութեանց՝ իրենցմէ ստորին դասակարգի քուէարկուաց վրայ՝ քուէից ազդեցութիւնը չտարածուելու համար քուէարկութիւնը փոքրագունէն կ'ըսկի :

Մենք՝ Մակար Սրբազանի անձնաւորութեան հետ գործչունինք, թէև ի վաղուց կարգացած եմք ժամանակաւ ի Տփղիս հրատարակեալ Կոննի Հայաստանի մէջ նորա ոչ-նպաստաւոր կենսադիրն, խմբագրեալ ի Գեոր. Տ. Գորեգին Սրուանձտեանց Թ. վարդապետէ (այն ատեն դեռ աշխարհական) ինչպէս նաև 1884 ապրիլ 2ի Ազգային ժողովոյ դիւանին ներկայացեալ 16 յօդուածով ծանրալիւ ամբաստանադիրն ի վերայ Մակար Սրբազանի, որ ընթերցողին սոսկումն կը պատճառէ : Թողումք օլարբերաբար Մատի և այլ լրագրաց մէջ ի լոյս ընծայեալ ոչ պատուաբեր հրատարակութիւնները :

Իբրև սկզբունքի խնդիր, քենք ալ անդէս կը համարինք Մակար Սրբազանի կաթողիկոսութիւնը, քանի որ՝ սոսկ եկեղեցականաց քուէն ընդունած է, և ոչ Աղգային Երեսփոխանական ժողովոյ, ոչ ալ աշխարհական պատգամաւորաց քուէներն, որ Թուրքիոյ Հայք և ընդհանուր ժողովուրդն կը ներկայեն:

Մեր ժողովուրդը Պապական չէ, Հայաստանեայց եկեղեցին Հռովմայ եկեղեցին չէ, Հայ քահանային ձեռնադրութիւնն անգամ՝ ժողովրդեան ձայնիւ և վկայութեամբ կը կատարուի: Լուսաւորչական եկեղեցւոյ պատարագներն խոյ՝ ժողովրդեան մասնակցութեամբը՝ պատգամով կը կատարուին: Եւ ահա՝ ճիշդ այս ժողովրդական ընտրութեան համար է որ, մեր Եջմիածնայ Հայրապետներն ԱՍՏՈՒԱԾԸՆՏԻՐ մակդիրն առեր են, անտարակոյս ժողովրդեան ձայնն Նսիսախնամութեան ձայն ընդունելով: Եւ երբ Մակար Սրբազանն ընդունուի կաթողիկոս, քանի որ Աղգին ընտրածը չէ, ժողովրդեան ձայնն խեղդուած, բռնաբարուած լինելով, Աստուածընտիր չկրնար լինիլ, այլ Չարընտիր. հետեւաբար, Հայաստանեայց առաքելական Ս. Եկեղեցին կը մերժէ զայն այժմ և յաւէտ:

Իսկ այն ճամարտակութեանց՝ որք յետ փառաբանելոյ և փաստաբանելոյ կարծեցեալ օրինաւորութիւն մը, կը յանգին թէ՛ Մակարի կաթողիկոսութիւնը՝ Բողոք մը, Դիպլոմա մը, և կամ Վերապահածք՝ ճանչել. — կը պատասխանենք թէ՛ տրամաբանական մեծ սխալ է: Բողոքն ընդունիլ չնշանակեր, և թէ Հայք նուիրագործած կ'ըլլան իրական բռնաբարութիւն մը, որմէ զերծ էր Հայաստանեայց Եկեղեցին 1800 տարիներէ ի վեր:

1869էն ի վեր Աղգին մէջ դաւ և խարդաւանութիւններ նիւթողներ կան, որ դրսէն եկած են մեր մէջ: Օտեանի մը աւրիւթիւնը կը պակսի ի մեզ, այդ դաւերն բզբտել, խարդաւանութիւնները կոխկոտել և դաւաճաններն խարազանելու համար:

Հայք՝ պէտք է արիանան, միանան և բնաւ չվշտօն օրուան հիւսիսալուսնչ դարձուածքներէն: Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին, այսպիսի սև օրեր, անձուկ ժամեր շատ տեսեր և անցուցեր է, Աղգային պատմութիւնը՝ Հայ դաւաճաններով, աղգային մատնիչներով լեցուն է: Ալ ժամանակ է: Պէտք է քաջալանջ ի հրապարակ գան աղգին մէջ հեղինակութիւն ու-

Նեցող Խրիմեաններ, Մուրատեանցներ, Աչըդեաններ և այլ Սրբազաններ իրենց ճարտար գրիչներն խաչին վրայ սրելով, առանց ակնառելու թէ՛ օրուան մեծ խնդրոյն յաշկուածիւնը չներեր . . . :

Ճ.

(Լ.յ., Բէ- 598)

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ*

Ինչպէս կ'կազմուի դրամագլուխը. — Դրամագլուխը կ'ծնի խնայութենէ : Մի օրուան մէջ կ'արտադրեմ եռօրեայ պարէնս, և իրօրեայ պարապոյ ժամերէս օգուտ կ'քաղեմ չինելու համար բա՜ն մը, որով հողէն աւելի արդիւնք պիտի ստանամ նուազագոյն ժամանակի մէջ: Այսպէս աւելի պատրաստ ժամանակ պիտի ունենամ և աւելի դիւրութեամբ նորանոր գործիներ կատարեալագործել: Մէն մի յառաջդիմական քայլ մեծագոյն քայլեր ընելու դիւրութիւնը կ'աւելցընէ :

Այս օրինակս կ'պարունակէ դրամագլխի հաստման բոլոր գաղտնիքը: Մի բա՜ն չինել կարենալու համար, պէտք է որ նախորդ աշխատութիւնն աւելորդ բան մը թողու, որ զուտ արտադրանքն է, և որպէս զի այդ աւելցուկը գործածեմ, չէ թէ պարապ ապրելու, այլ օգտաւետ գործի մը չինելու, պէտք է որ հեռատեսութեամբ որոշեմ այժմեայ մի հաճոյք ապագայ օգտի մը զոհելու :

Ապագայի համար պահեստի դնել ինչք՝ խնայել է. բայց երբ այդ ինչքը կ'սպառեմ առարկայ մը չինելով որ այնուհետև պիտի ոյժ տայ ինձ նուազագոյն ճգամբ աւելի օգտակար իրեր արտադրելու, այն ժամանակ խնայութեան լաւագոյն կերպը գործ կ'ածեմ:

Ուրեմն դրամագլուխ ստեղծել ըսելով պէտք չէ իմանալ սպառելէ զգուշանալ, այլ այնպիսի կերպով մը սպառել որ

* Տե՛ս Ժ.Դ. տարի, էրես 325, 377, 413, 473, 558, 608, 645 և ԺԵ. տարի, էրես 75, 113, 162, 236, 285:

դործի մ'առաջ դայ արտադրութիւնն և, հետեւաբար, սպառումն անեցընելու նպաստաւոր:

Բահայիներու համար երբ երկու օր կ'անցընեմ, իմ պաշտէնս կ'սպառեմ: Եթէ նոյն ժամանակս դրօսնլով անցընէի, նոյնքան պարէն պիտի սպառէի, ոչ աւելի և ոչ նուազ: միայն, առաջին պարագային մէջ, իմ բահիս շնորհիւ, շատ աւելի հարուստ պիտի լինիմ ապագային մէջ: Երկրորդ պարագային մէջ պիտի շարունակեմ երկիրն եղունգովս փորել:

Այսպէս ակներև կ'երևի թէ՛ որքան կ'սխալին անոնք որ կարծեն թէ խնայութիւնն, որ դրամագլուխ կ'հաստէ, սպառումն և չրմաբերութիւնը կ'ըջափակէ, կամ, ինչպէս կ'ըսեն, տուրևաւոր:

Խուժանը կ'անիծէ ագահն ու կ'զովաբանէ շուայլը: Բայց ծուռ կ'դատէ: Ագահ ու շուայլ միանգամայն անմիտ են. բայց առաջինը միայն ինքն իրեն կ'վնասէ, մինչդեռ միւսը կ'վնասէ ուրիշներուն:

Խնայութեան շնորհիւ դրամագլխի հաստումն այնքան աւելի մեծ պիտի լինի որքան աշխատանքն աւելի արդիւնաբեր լինի և մարդ աւելի խնայելու յորդորուի:

Միօրեայ աշխատութիւնը միայն միօրեայ ապրուստ կ'արտադրէ. վասն զի դրամագլուխ չկրնար գոյանալ խնայութեամբ: Բայց երբ աշխատութիւնն աւելի կ'արդիւնաւորի, և մի օրուան մէջ եւօրեայ ապրուստ կ'արտադրեմ, այն ժամանակ երկօրեայ պաշարի զուտ ու պատրաստ արդիւնք պիտի գոյանայ: Այդ պաշարը կարելի է վերածել աշխատութեան գործիներու, և դիւրին է այդ իրացընել, եթէ այն պաշարն ունեցող անձն խնայութեան տրամադիր գտնուի:

Խնայութեան զրգիւններ են մանկութենէ ստացուած լաւ սովորութիւններ՝ դպրոցն, օրինակի համար, երկրին բարքն ու վաբքը, տիրական կարծիքը, չահադրութեան դիւրութիւնն ու ապահովութիւնն, և վերջապէս շահադրութենէ յառաջ եկած վաստակը:

Իրօք խնայութիւնն այն ժամանակ մճռապէս օգտաւէտ է ընկերութեան երբ նոր դրամագլուխ մը ստեղծելու կ'օգնէ:

Որքան մի երկիր կամ մի մարդ չքաւոր է, այնքան պիտանի և միանգամայն դժուարին է անոր խնայութիւնն: Այս պատճառաւ է որ մի աղքատ ազգ շատ նեղութեամբ կ'յաջողի ելնել իր կարօտ վիճակէն: Երբ մարդ առաջին դրամագլուխ վի

ունի, որ աշխատութեան արդիւնաւորութեան կ'օգնէ, նոր նոր դրամագլուխներ ստանալու զիւրութիւն կ'ունենայ: Այս պատճառաւ ժողովրդոց հարստութիւնն արագաչարժ ընթացք մ'ունի: «Այն որ արդէն ունի, աւելի ևս պիտի ստանայ:»

Վասն զի տնտեսութեան ոգին է որ, դրամագլուխս հաստելով, յաջորդաբար կազմեց Հոլանտայի, Անգլիոյ և Միացեալ-Նահանգաց զօրութիւնը:

Անխորհուրդ շռայլութիւնն է որ, դրամագլուխը ջնջելով, վերջապէս, Փիլիպպոս թագաւորէն սկսելով, կործանեց Սպանիան:

Գործի ու Ռեւենայ. — Դրամագլուխը կազմող առարկայից մէջ, գործին ու մեքենան գլխաւորապէս աշխատութիւնն արդիւնաբեր կ'ընեն:

Արխատոնէլ ըսաւ. «Քաղաքական էակ մ'է մարդ» այսինքն ընկերութեան մէջ ապրելու ընդունակ: Ադամ Սմիթ ըսաւ. «Մարդն է միակ էակն որ կ'փոխանակէ:» Ֆրանքլէն ըսաւ. «Մարդ էակն է որ կ'ընէ գործին: A tool making animal.»

Ընկերակցութենէ, փոխանակութենէ և գործիքէ կ'ծագի մարդկային իշխանութիւնը ընութեան վրայ, այս է՝ բարօրութիւն և քաղաքակրթութիւն:

Գործի է «ամեն ինչ որ, ակռաներէ և եղունգէ գատ, աշխատութեան կ'ծառայէ:»

Մեքենան, չէ թէ մարդուս մկաններու, այլ ընութեան ոյժերու կամ ճիւղի մը զօրութեամբ շարժման մէջ գտնուող գործի մ'է: Ինչպէս հաստատուած է, գործիներու յառաջացման պատմութիւնն քաղաքակրթութեան զարգացման պատմութիւնն է:

Ճարտարութիւնն ևս քան զևս հզօր և իր պիտոյից աւելի յարմար մղիչներու օգնութեան դիմեց. նախ ընտանի կենդանիներ գործածեց, ապա ջուրն, ապա հողն, ապա շողին, ապա ելեկտրականութիւնն, որ տակաւին իր առաջին քայլերը կ'առնու:

Անհամար և անբաւ են մեքենայից օգուտները: Հարեանցի թուենք զանոնք.

ա) Անսահման ոյժեր կ'ընծայեն մարդկային ծառայութեան: Հաշիւ եղած է որ քաղաքակրթութիւնն աշխարհներու մէջ շոգեշարժ մեքենայից զօրութիւնը 14 միլիօն ձիու ուժին հաւասար է, այս է՝ 280 միլիօն գերի:

Գարձեալ, աշխարհի մէջ վայրաշարժներն 20^օ միլիոն ձիու ոյժ ունին, իսկ շոգեշարժ նաւերը՝ շուրջ 4 միլիոն: Շոգեձիւն առ նուազն երկու կենդանի ձիու ոյժ ունենալով, ահա 48 միլիոն ձիեր որ կ'աշխատին անդուլ մարդիկ ու ապրանք փոխադրելու:

Ֆրանսա ունի՝ իբր հաստատուն մեքենայ, 3 միլիոն շոգեձիւ ոյժ: Պէլժիա՝ $1\frac{1}{2}$ միլիոն:

Մէն մի շոգի-ձիւ ոյժը հաւասար է քսանմէկ մարդու ուժին: Ուստի կ'հետեւի որ մէն մի ընտանիք կ'գործածէ հինգ սպասաւոր երկաթեայ մկաններով, միշտ կազմ ու պատրաստ, որոց քիչ մ'ածուխ կ'բաւէ սնուցանելու:

Հին ժամանակ դերիները կ'ճգմէին ցորենը ձեռօք, քարաշէն սանդերու մէջ, ինչպէս կարելի է տեսնել Ռոբսոնի մէջ: Վերջն՝ յետանաքարը դարձնել կ'տային, ինչպէս որ կ'դարձնէր Պլոտինոս:

Հռոմէական հասարակապետութեան վախճանը մօտ էր, երբ ջրաղացքն Ասիայէն անցաւ Եւրոպա: Միտ դրէք թէ ինչպէս մի յոյն բանահիւս, Անտիպարոս՝ յօգուտ մարդկութեան աշխատող բնութիւնը կ'հռչակէ, այս հրաշալիքն՝ ուսկից յառաջ եկած են արտադրութեան ամեն կատարելութիւնները. «Գերիներ, որ կ'դարձնէք երկանաքարը, խնայեցէք ձեր ձեռաց և հանդիստ քնացէք: Աքաղաղին հնչական ձայնն ընդ ունայն կ'աւետէ առաւօտը. քնացէք: Հերմէսի հրամանին համեմատ, նորատի աղջկանց գործը Նայատներու ձեռօք կ'կատարուին. և հիմակ այդ Նայատները կ'ոստոստեն, փալլիլուն և թեթեալարժ, գլորող անիւին վրայ: Մեր հարց երանաւէտ կենօք ապրինք և անաշխատ վայելենք այն ամեն բարիքը զոր զիցուհին մեզի կ'չռայլէ:» Այսպէս մեքենան կ'արտադրէ կամ պարապոյ ժամեր կամ աւելի բարիք, եթէ ուղենք այդ սարապորդն ի գործ դնել աւելի շատ բարիք յառաջ բերել:

Ե) Այդ ահագին զօրութեանց շնորհիւ, մարդկութիւնը կը կատարէ այն ահեղ գործերն որ մեր ժամանակի հրաշալիքն են. Սընիի, Սէն Կոթարի ստորուղիներն, ինչպէս նաև Սէնրլունի և Պիրէնեանց, Սուէիչի և Բանամայի սարանոցներու բացումն, որ կ'փոփոխեն ցամաքներու կազմութիւնն ու վաճառականութեան ճամբաները. Հարլէմի լճին ցամաքումն, 800էն մինչև 900 կանդուն խորութեամբ հանքաց շահագործութիւնը, հեռագիրն՝ որ բոլոր երկրագունտը կ'ըջապատէ թեւերու

ցանցով մ'ուր կայծակի արագութեամբ կ'ըջի մարդկային մտածմունքը :

գ) Մեքենան կ'աղատագրէ մարդս մեքենական աշխատանքէ : Արիստոտէլ, իբր մարգարէ մ'ինչպէս է միշտ հանձարը, գրած է . « Եթէ մի գործի կարող լինէր արհեստագիտին հրամանն զգալ և կատարել, եթէ կ'ոցն ինքնին վազէր ցանցին վրայ, արհեստը բանւորներէ և տան տէրը գերիներէ պէտք չպիտի ունենար : »

դ) Մեքենան կ'աղմապատկէ, և երբեմն չափէն աւելի՝ արտադրանքի քանակութիւնը զոր նոյն թուով գործաւորներ կարող են կատարել : Բամբակի մանարանի մը մէջ, մի բանւոր, հինգ հարիւր ակիշներու վրայ հսկելով, այնքան գործ կ'հանէ որքան կ'հանեն հազար մանող կիներ ձեռամբ :

Գուլպայ չինող մեքենան մի և նոյն ժամանակ, հազարապատիկ աւելի հիւսկէն կ'յօրինէ քան լաւ գործաւոր կին մը :

ե) Երբ մի գործ չուտով կ'կատարուի համեմատաբար գործողէքը կ'նուազի, և ասկից կ'հետեւի մեքենայով չինուած առարկաներու աժնութիւնը :

Ինչպէս, օրինակի համար, ծծմբառներն, որոց մի հինգ տասնեակ տուփն երկու սանդիւմ կ'արժէ :

Նիս—Եօր+ Հէրօլ ամերիկեան թերթին մի թիւն, որ 18 ծալ և 500 էջ ունեցող երկու հատորի նիւթ կ'աւարունակէ, 25 սանդիւմի (45 փարա) կ'ծախուի :

զ) Մեքենան կատարեալ կանոնաւորութեամբ և մաթեմատիքական ճշդութեամբ կ'կատարէ աշխատութիւնն . օրինակ, կանգունի մը բաժանումն հազարամէթրի :

է) Մեքենան մատչելի կ'ընէ գործաւորին ախորժելի կամ օգտակար անհամար իրեր, որ երբեմն միայն հարուստներուն վերապահուած էին : Օրինակ, ծաղկատիպ կտաւներ, որ երբեմն պերճանք էին :

ը) Մեքենան այսպէս կ'աշխատի աւելի հաւասարութիւն մուծանել մարդոց մէջ, և հետեւապէս, հանրալարութեան պատճառն ու օժանդակն է : Օրինակ, զիրքն ու ձամբորդու թիւնն որ ամենուին հպելի են :

Երկու խօսքով ամփոփենք մեքենայից բարիքը : Մեքենան իր պակսեցընէ մարդու իշխանութիւնը մարդու վրայ, բայց կ'աւելցընէ մարդու իշխանութիւնը բնութեան վրայ :

Թերեւս դատապարտուին մի քանի մեքենաներ որ երբեմն

կենսամաշ չախատութեան կ'մատնեն բանւորներն և զանոնք զանազան հիւանդութեանց կ'ենթարկեն : Բայց , միւս կողմէ , ցած ու անօդ սենեակներու տեղ հիմակ ընդարձակ գործատուներ շինուած են , ուր առողջարանութեան կանոնները սովորաբար կ'պահուին :

Գործատէրներու պարտաւորութիւնն է , և եթէ անոնք պարտազանց գտնուին , օրէնքը պարտաւոր է այն չարեաց առաջն առնուլ որ երբեմն մեքենայից գործածութեան յարակից կ'լինին : Գիտութիւնն , որ այդ մեքենայից հնարիչն է , կարող է դարմաններ գտնել :

ԷՄ. ՏՐ ԼԱՎԼԵՅ

ԵՂԵՐԳ

ՉՕՆ ՏԻՐԱՇՈՒՔ ՅԱՐԳԱՆԱՅ

ԱՌ ՍԳԱՒՈՐ ԾՆՈՂՍ ՏԻԱՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ի ՎՇՏԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՄԱՀՈՒՆ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄԱՆԿՈՒՀԻՈՅՆ

ԳԵՂԱՆՈՅՇ—ԱՆՆԻԿԻ Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Մայրն զգեցա՛նք Մանկան

Ա

Ի՛նչ սխալ էր գործեցիր , Տե՛ր ,
ԱՆՆԻԿՍ ճանաչ կոտորեցիր .
Գոյք քո՛ւր՝ պէս քրաւ քեզ գոհ .
Մօրմէ մ'ուզել ա՛յսքան սուղ գոհ :

Մոռցա՞ր քե ծնողք չեմ հաճիր , ա՛ն ,
Տեսնել իրեց զաւակի մահ .
Այլ ե՞ր ըրիր գոյքդ զաւակիս քար ,
Եւ կոկոնիմ մեջ շանթահար :

Զգիտե՞ս, Տէ՛ր, ք՛առանց զաւկի,
Ծնողաց ապրիլ չէ՛ կարելի .
Թե՛ զաւակին հետ, ո՛հ, կը մեռնին
Խի՛նդ, ի՛ղձ, սէ՛ր, յո՛յս եւ ծնողքին :

Է՞ր վայելեմ ալ քո յոյս, Տէ՛ր,
Որ մարեցիր զաւկիս աչեր .
Ոյց չտեսածն ա՛լ ինձ տեսնել
Մեռանիլ մ'ե քան ջմեռնել :

Վասն իմ ալ ի՞նչ հաճոյք ունին
Բոլր արփենեաց քո երկնքին .
Բնութեան քստե՛րբդ, ողջ տիեզե՛ր,
Ուր ա՛լ ԱՆՆԻԿՍ, վա՛խ, չընչեր :

Ինձ վայելել տաս ալ ի՞նչպէս
Խաղ ու խնծիդ, տօն ու հանդես,
Ուր ԱՆՆԻԿՍ իմ ԳԵՂԱՆՈՅՇ
Ա՛լ չծպտիր դէմքն մեղոյշ :

Հո՛ւր փափաքի բիրեռնիկներ,
Հոգւոյս, սրտիս ձօնեն քեւեր .
Թռչտի՛լ կենաց ծաղիկ ծաղիկ,
Մինչ քոռմած ե իմ վարդ ԱՆՆԻԿ :

Թե՛ ձագուկիս բոյնին այնքան
Պի՛ դնէիր, Տէ՛ր, մօտ դամբան
Ու կենաց աստղն, իւր այգուն մեջ,
Այնքան մարեր պի՛ վաղաշէջ .

Է՞ր ծընողաց ու զաւկի սեր
Այնքան ի մեզ խոր տնկեցեր .
Ի՛նքդ իսկ հոսիս . Տէ՛ր, չլնուս, ո՛հ,
Ընդ իս ո՛ւմննիկս պեղուած բոն բոն :

Բ

Ծառ՝ ոյր տերեւքն են քօթափեր,
Կ'անցնի անցորդն, կ'ըսէ . «Զորցի՛ր»

Մարգ՝ ում սիմունն է այցելեր,
Կ'անցնին կ'ըսեն, « Ա՛ս ալ խամբեր: »

Շենք՝ գոյր քիւն շանքն է ջաղխեր,
Կամ հրդեհին բոցն է լափեր,
Կամ երկրաշարժն է կործաներ,
Ասեն. « Ա՛ս ալ է աւերեր: »

Բոյն՝ ուստ գաղթերէ ծիծեռնիկ,
Ասեն. « Թափո՛ւր է ալ այժմիկ »
Ոք՝ ոյր հեռի է սիրական,
Ասեն. « Է սա տխուր որբա՛ն: »

Այլ ի՞նչ ըսեն այն հեզ մօր, Տէ՛ր,
Մօր՝ յոյր ստեանց գորդին խլեցեր.
Ի՞նչ ըսեն ինձ, վա՛խ, խեղճ Զարուկ,
Որ ա՛լ չունիս Աննիկ Թագուկ:

Գ

Վա՛խ, Աննիկըս իմ Գեղանոյշ,
Շիրն ի՛շուրք դեռ կարին անոյշ.
Զինչ պին ի կտուց՝ ողորմ բռնիկ,
Մահուն մետն անկար, մի ճիկ:

Աջուկներուդ շողերն աղու
Աւանդ տուիր ո՞ր աստղերու.
Ո՞ր գեփիւռներ ժողովեցին
Խուսկ շիջիկներ քո նուռ շուրքին:

Ո՞ր երկինքներ կապտեցին շոյտ,
Աստղէ բբացդ անոյշ կապոյտ,
Կամ ո՞ր ծաղիկ, ո՞ր քերեռնիկ՝
Նորա գոհարքն խաւտուտիկ:

Ո՞ր գիշերոյն կապտեց քեռիկ
Գեղանսէն ճակտիդ մանիկ,
Կամ ո՞ր գրգռ՝ հեռք ժանտաժուտ
Կորգեց խնձորն վարդ այտերուդ:

Ո՞ր նըշտակն ապաշնորհ,
Մինչ մնչէր շուրքս աղօթք, օրոր,
«Նիրնէ Աննիկդ» ըսաւ, պատրեց,
Հոգեակդ յոգոյս քաղե՛ց, խռսե՛ց :

Ո՞ր պապայք կամ ո՞ր կիբառ,
Հռուռողումներդ, Աննի՛կս, անձառ.
Ժողովեց, երգոցն ըրաւ լեզու .
Կամ ո՞ր տատրակն իրեն վու վու :

Ըսե՛, փոխ քե՛ւ. առնում հողմեն,
Ամենութեք սլանամ անդէն
Ու ժողովեալ քո ցիր նշխարհք
Կրկին բերեմ ես քեզ յաշխարհք :

Դ

Վա՛խ, իմ բռնուն, ժպտո՛ւն Աննիկս,
Սիրոյս դրախտին վարդդ անդրանիկ .
Քեւ ես, մեջ մարց, մշտագարուն,
Այլ արդ տխրա՛ծ, ցամքա՛ծ աշուն :

Այն նուռ շրքներդ, խնճոր այտերդ,
Ոսկի, քրքում գռուզ գանգրերդ
Թաւիշ յօնքերդ, գեփիւռ շնչիկդ,
Ծաղիկ ծիծաղդ, քնար շրքնիկդ :

Այդ ամենքն ալ, գոր քերբող մի
Էրգեց այնքան գորովալի,
Եւ որք կրօնիս մասունքն էին,
Վա՛խ, անգո՛ւք Տէր, տուիր հողին :

Այս քանի՞ մեկ ծընողաց սիրտ
Վերայ մահուան ժայռերուն բիրտ .
Աղէկտուր պիտի փշրես,
Գէթ մայրերունն արա՛ անտես :

Եւ ի՞նչ շինես մեզ անձանօր՝
Մօր մը սրտին ալդ արիւնոտ

Պատառներովն , լախտենից
Ամպոյն ետեւ խորհրդալից :

Զիցե՛րք , Տե՛ր , Տե՛ր նախանձու ,
Մախաս քե մարք որդեկարօտ՝
Զնաշխարհիկ քան զհրշտակ ,
Հաստեն հոգի , երկնքին տակ :

Եւ ո՞ր հրշտակ գայր ի կշիռ .
Իմ ԱՆՆԻԿԻՍ երկայնակձիռ ,
Իտեալի նա մի այգ եր ,
Տիեզերքն ի նմա համառօտուեր :

Ե

Խօշնած ծաղկունք , քե գայ զարուն ,
Վերքնճիւղին վերայ ցօղնոյն .
Լոկ դու , Ա՛ննիկ , մեջ սեւ հողի ,
Վա՛խ , պիտ՝ մնաս , բռնմած հոգի :

Մօրդ հոգին ալ , աւա՛ղ , քեզ հետ ,
Պիտի մնայ բռնմած յաւետ ,
Մի՛նչեւ , օր մի , մահուն քեռով
Կարօտանի՛ւծ բռչիմ քու քով :

ԱՐՄԵՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. Տ. ԵՍՍՅԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ս. ՊԵՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍՏԱՆԵՄԻ

Նոր սուգ մ'ես աւելցաւ բոլոր Հայոց արդէն սգացեալ սիրտերուն մէջ: Սուրբ Երուսաղէմի Հայոց Սրբազան Պատրիարքն, անբուժելի հիւանդութեան մ'ենթակայ, օգոստոս ամսուն 29ին իր հոգին աւանդեց: Սուրբ Էջմիածնի գահը մի քանի տարիէ ի վեր թափուր, անհովիւ և թափուր կ'մնան այժմ Ս. Յակոբեանց վանուց Միաբանութիւնն ու Աթոռն, այնպիսի փափուկ պարագայից մէջ, երբ աւելի քան երբէք այդ դարաւոր հաստատութիւնը պէտք ունէր իմաստուն ղեկավարութեան, բարոյական և նիւթական շահեր սպառնալից վտանգէ զերծ պահելու համար: Հոգեւոյս Սրբազան Պատրիարքը Հօր բազմամեայ պատրիարքութեան արարքը պատմութեան բաժինն են: Վանքին ծանր վիճակն, ահագին պարտուց բեռ մը, գրեթէ անխլանական դրութիւն մը, որ հետզհետէ տեղի ունեցած արկածալից մատակարարութեան և անկանոնութեանց հետեւանքն էին, ի խոր խոցելով հոգեւոյս Սրբազան Պատրիարքը Հօր սիրտը՝ Կեդրոնական վարչութեան հրաւիրմամբ դիմեց նա Կոստանդնուպօլիս և իր կենաց վերջին տարիները մոռայուլութեամբ անցուց՝ վստահելով Ազգային Ժողովին և Վարչութեան աջակցութեան: Հոգեւոյս Սրբազանն զգալի դասեր և ծանր պարտաւորութիւններ կտակեց Ազգին, կտակակառար թողլով Ազգային վարչութիւնն և Ժողովը: Միթէ ասոնք օգուտ քաղելով այդ դասերէն պիտի կատարե՞ն այդ պարտաւորութիւնները, մօտալուտ ապագան ցոյց պիտի տայ:

Մեզի կ'մնայ ընդհանուր վշտակրութեան վշտակից լինիլ և փափաքիլ, որ Տ. Եսայի Ս. Պատրիարքն ունենայ արժանաւոր և վանքը վերականգնելու կարող յաջորդ մը:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՍԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Այս վերջին ժամանակներս խեղճ Հայ Ազգին գլխուն արտաքին ու ներքին բռնաբարման հովեր կ'փչեն՝ որ նոյն ծագումն ու շարժառիթն ունին և որ Հայութեան գոյութիւնն անտարակոյս պիտի վտանգեն եթէ այդ Ազգը ներկայացընող մարմնոյն մէջ անգամ հոսանքներ հաստատեն:

Օտար Տէրութիւն մը, Ռուսիա, կ'բռնաբարէ Հայ Ազգին Եկեղեցին և կաթողիկոս կ'կարգէ Մակարն. Ազգին Սրբազան Պատրիարքն, որ ուխտած է, ինչպէս ինք կ'յայտարարէ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրական իրաւունքը պաշտպանել և Սահմանադրութեան հաւատարիմ մնալ, այդ օտարին բռնաբարման հակելու շարժումներ կ'ցուցընէ. Կեդրոնական վարչութեան ժողովներն, որոց գլուխ կ'կանգնի Նուբեան էֆէնտին, դուրս ելնելով իրենց իրաւասութեան սահմանէն, որու նկատմամբ սակայն չէ թէ Գերապատիւ Նար-Պէյ, այլ Գերապատիւ Իզմիրեան իրաւամբ կ'բողոքէ, իսկոյն Յարընտիր Մակար Սրբազանն ընդունելու և յիշատակելու մասը Բանայէ մը յօրինելու չափ ինքզինքնին կ'մոռնան: Ամսոյս 15ին Ազգային ժողովը նիստ կ'կազմէ, և կաթողիկոսական խնդիրը՝ «ազաթական նկատման» պատրուակաւ, «բանայէ» նիստի մէջ քննելու առաջարկ մը կ'բերէ Բանայէին հետ Նուբեան էֆէնտի, որու ձայնակից կ'գտնուին Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքն և Երեսօրեան էֆէնտին: Այս հակազդային և ապասահմանադրական փորձերն, ինչպէս արիարար բացատրեցին Ազգայեկեան և Փափաղեան էֆէնտիները, նպատակ ունէին միայն բռնաբարել նաև Ազգային ժողովին ազատ վիճաբանութեան իրաւունքն և օրէնսդրական հեղինակութիւնը ճնշել: Այս ճնշումն աստիճան մը յաջողութիւն գտաւ. վտանգի երբ վերջապէս ամսոյս 20ին կաթողիկոսական խնդիրը Սինօդի կողմէ հասած պաշտօնական զրութեանց հետ Ազգային ժողովին ատեանն ելաւ, զիւանն երեսփոխանաց շունչ առնելու ժամանակ չտուաւ, այլ իսկոյն խնդիրը Յանձնաժողովի մը յանձնելու առաջարկն ըրաւ, առաջարկ՝ որու դէմ ազգուապէս բողոքեցին Թիւրքլէնտեան, Մէլիքեան և Պէրպէրեան էֆէնտիները, մինչդեռ Մամիկոնեան

էֆէնտին Սինօդի ցնշոմքէն ապօրէն Աթոռիկոսի մը հաստա-
տութեան մասին, և Վարչութեան տարօրինակ քանայեւն՝ Ազ-
գային ժողովին ու Եկեղեցւոյ իրաւանց զէմ՝ իբրեւ աններելի
համախոհութիւն դատապարտեց: Բայց ի վերջէ ժողովը կ'որո-
շէ, Սրբազան Նախագահին ատենաքանութեան վրայ, Յանձ-
նաժողովոյ կազմութիւնն, որու անդամներն են.

Գերապարիւ	Մ. Եպիֆանիոս	Իշխրէան
»	Խ.	Նար-Պէյ
»	Յ. Ծ. Վ.	Աշոօ
»	Յ. Առաք.	Կահանայ Մէրեան
Մեծապարիւ	Մ. Աղաթէկեան	Էֆէնտի
»	Ս. Փափագեան	»
»	Յ. Գոարգէն	»
»	Յ. Թիբեաթեան	»
»	Յ. Թորոսեան	»
»	Յ. Մերեմեդեան	»
»	Գ. Նորասրահեան	»
»	Կ. Աւագեան	»

Արդ՝ Ազգին աչքը Յանձնաժողովին վրայ է: Ազգն՝ իր դա-
րաւոր իրաւանց բռնաբարումնէ սաստիկ յուզուած և խո-
ցուած, արդէն իր խղճով, իր բոլոր հոգւով կ'մերժէ օտարին
հաստատած ապօրէն Աթոռիկոսը: Միթէ Յանձնաժողովն ու-
րիշ կերպ կրնայ զգալ, խորհիլ, և դատել այս անլուր բռնա-
բարութեան մ'առջև, որ՝ եթէ ընդունուի, իր հետն ուրիշ
աղգակործան բռնաբարումներ պիտի բերէ թէ՛ ի Ռուսիա և
թէ՛ ի Թուրքիա. միթէ քողտեւով ընդունել, վերապահումով համա-
կերպել, Պալատէնի, վերաքննութեանը պայման դնելով իրաւաբան
սնոտի ու անհեթեթ առաջարկներով պիտի ներկայէ իր տեղե-
կադիրը, թէ ոչ խնդիրն իր պարզութեան և զուտ կրօնական
սահմանին մէջ նկատելով սա փրկաւէտ եղբակացութեան պի-
տի յանգի թէ՛ Ազգը չկրնար ճանչել զՄակար քանի որ Ազգէն
ընտրեալ չէ:

Ազգային ժողովն ամենածանր պատասխանատուութեան պի-
տի ենթարկի, իր հեղինակութիւնն ու գոյութիւնն իսկ վտան-
գի մէջ թափ ձգել, եթէ երբեք Ազգին իրաւանց և զգացմանց
համեմատ չլարժի, երբ Յանձնաժողովին տեղեկագիրն իրեն
ներկայի . . . :

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՄԻՆԶԴԵՌՆԻ Անգլիա և Ֆրանսա ընդհանուր ընտրութեանց գործերով կ'զբաղին, միթիւններ կ'կազմուին, ատենախօսութիւններ կ'արտասանուին և ընտրական կուիւներ կ'պատահին, ուր երբեմն հրացանի գնդակներն ալ գործ կ'տեսնեն, երբ Գերմանիոյ և Սպանիոյ մէջ ծագած վէճը, Գարրիոնեան կղզիներու մասին, իրաւախոհութեամբ կամ Ս. Պապին իրաւարարութեամբ կարգադրելու զարմանալի լուրեր կ'չընին, երբ Ռուսիա Կեդրոնական Ասիոյ մէջ երկաթուղիներու գիծերը կ'տարածէ մինչև Ասքապատ և հեռագրական թելերը մինչև Պուխարա և Մէրվ, յանկարծ Եւրոպայի խաղաղութեան և Արևելեան խնդիրը բանալու սպառնացող յեղափոխութիւն մը կ'ծագի Արևելեան Ռումէլիի մէջ, յեղափոխութիւն որ, թէև վաղուց պուլշաքական միութիւնն ապահովելու համար պատրաստուած, սաստիկ կ'յուզէ եւրոպական դահլիճներն և դիւանագէտներն ու դեսպանները շարժման մէջ կ'դնէ։ Թուրքիոյ կառավարութիւնն՝ այս անակնկալ դէպքին մրայ, որով Վեհաիւստ՝ Սուլթանին վեհապետական իրաւունքն՝ Պէրլինի դաշնագրին հակառակ, անտես առնուած է, կ'ըողոքէ մեծ Տէրութեանց և իր իրաւունքն՝ որ ամենուստ ճանչուած է, պաշտպանելու համար ազդու միջոցներ ձեռք առնելու կ'պատրաստուի։ Պուլշաքական շարժումն չընկալալ փոքր տէրութիւններն ալ կ'յուզէ, որ նոր նոր պահանջումներով ասպարէզ իջնելու կ'սպառնան, մինչդեռ Ռուսիա, որ հետզհետէ իր ազդեցութիւնը կ'կորուսէ Պուլշաքիոյ վրայ, նոր կնճիռ մը կ'հանէ պահանջելով Ալէքսանդր իշխանին պաշտօնանկութիւնն, որ սակայն Թուրքիոյ իրաւունքները յարգելու կ'խոստանայ ի պաշտօնէ։ Իրաց այս չիփ միճակին մէջ խնդիրը Գեսպանախորհրդի մը քննութեան կ'յանձնուի, որով անտարակոյս աւելի պիտի չիփի։ Բարձրագոյն Դուռն իրաւամբ կ'պահանջէ Պէրլինի դաշնագրին գործադրութիւնն և սահմանազուխները կ'զօրացնէ՝ միշտ սպասելով մեծ Տէրութեանց և յատկապէս Գերմանիոյ կառավարութեան վերջնական կարգադրութեան։

ԱԶԴ.

ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ՍԵՆՆԱԿ Ի ՁՄԻԻՌՆԻԱ

Ի Զմիւռնիա նորոգ բացուած ու կազմուած Առեւտրական Սենեկի ներքին կանոնագրին 28րդ յօդուածին տրամադրութեանց համեմատ՝ քաղաքիս մէջ բնակուած թիւն հաստատած թէ՛ Օսմանեան հպատակ և թէ՛ օտար ամեն վաճառականները, սեղանաւորներն ու գործարանատէրներն որ կ'ուզեն արձանագրուիլ Առեւտրական Սենեկի տումարին մէջ, կը պարտաւորին իրենց խնդիրը գրապէս յայտնել:

Մի և նոյն կանոնագրի 20րդ յօդուածին համեմատ, Առեւտրական Սենեկի տումարին մէջ արձանագրուիլ ուզող վաճառականները, սեղանաւորներն ու գործարանատէրները չորս դասակարգի կը բաժնուին, որոց առաջին կարգինը կը պարտաւորի վճարել տարեկան $2\frac{1}{2}$ Օսմանեան ոսկի, երկրորդը $1\frac{1}{2}$, երրորդը 1 և չորրորդը $\frac{1}{2}$ Օսմանեան ոսկի:

Ըստ վերոգրեալ յաւելուածոյ կանոնագրի՝ բոլոր միջնորդները կը պարտաւորին իրենց արհեստը վարել կարենալու համար Առեւտրական Սենեկէն գրաւոր արտօնութիւն ստանալ:

Ամեն վաճառականները, սեղանաւորները, գործարանատէրներն ու միջնորդները կը հրաւիրուին ներկայանալ սոյն ծանուցման թուականէն սկսեալ, եռամսեայ պայմանաժամի մէջ, Առեւտրական Սենեկին դիւանատունն, որ կը գտնուի այժմ՝ քարափանց վրայ, Ֆօնդրիէ ֆերիսանէն, թիւ 3 և 4 սենեակները:

Իսկ, ըստ տրամադրութեան 30րդ յօդուածի, անոնք որ սոյն Ազգին հրատարակութեան թուականէն սկսեալ՝ մինչև որոշեալ պայմանաժամն Առեւտրական Սենեկին մէջ չեն արձանագրուած, պիտի պարտաւորին վճարել, երբ պայմանաժամն անցնելէն ետև արձանագրուիլ ուզեն, ոչ միայն որոշեալ բաժանորդագրին ալ և պայմանեալ ժամանակէն մինչև արձանագրութեան ժամանակը բանած բաժանորդագրոյն վրայ 50 % հաշուելի գումարը:

Զմիւռնիա, 31 յուլիս 1885:

ՏԻՐԱՅՐ

ԿԱՄ

ՄԵԾ ՄԱՐԴԸ*

ՍԱՀԱԿ. Ի՞նչպէս պաշտօնանեմ քեզ, Ա՛ղաս, այս հսկանե-
քուն դէմ, հաց չուտող մարդն ոյժ կ'ունենայ, փչեն՝ վար պի-
տի իյնամ . . . :

ՂԱԶԱՐ. (առ Սահակ) Ուտող ուրացող մարդ (յետք զբացանք
իւր ասի) ան, ան քեզի . . . վերջէն դնա լեցնւր տիկի : (համ-
ցուն) Հիմակ սա մարդ իկը վար տար, խաչվէ տուր, չաքարով
չեն խմեր, զիտես, և ճամբէ :

ՍԱՀԱԿ. (առ զՍահակ) Հինգ փարա է : Նա-
յեցէք, փորս տիկ կ'անուանէ, թէ և կունակիս փակած է :

ՂԱԶԱՐ. Ծօ, Ի՞նչ կը մըմուս . ասոնք դլսուս ձիւն մը պի-
տի բերեն, ինչո՞ւ կը սոթթուին, Աստուծոյ սիրոյն համար ճար-
մը դտիր :

ՍԱՀԱԿ. Դտայ ճարը, դտայ, Ա՛ղաս :

ՂԱԶԱՐ. Ի՞նչ է :

ՍԱՀԱԿ. Ըսէ որ հայրենասէր ես, Արարատ աշխարհն աչ-
քիդ լոյսին պէս կը սիրես, և միտք ունիս բոլոր ունեցածդ
Վասպուրականին կտակել :

ՂԱԶԱՐ. Լաւ, ես հայրենասէր եմ, բարեկամներ, Հայաս-
տան աչքիս մէջն է, և երբոր մեռնիմ . . . :

ՍԱՀԱԿ. Լիւնցնւր, լիւնցնւր . . . իմ ունեցածս . . . :

ՂԱԶԱՐ. Իմ ունեցածս . . . :

ՍԱՀԱԿ. Պիտի կտակեմ . . . :

ՂԱԶԱՐ. Պիտի . . . Ծօ, այդ ըսելու լեզուս չերթար, կը
ցամբի կոր բերնիս մէջ . . . Ծանր խօսք է :

* Տե՛ս Երես 369, 417 :

ՍԱՀԱԿ . Վիճակդ ալ ծանր է , Ա՛ղաս : Ասոնք պնդազլուխ
 և արիւնակզակ մարդիկ են , և երբ չեն խօսիր , զիտցիւր որ կը
 ծեծեն . . . :

ՂԱԶԱՐ . Թո՛ղ , Թո՛ղ խօսին . խօսեցէ՛ք :

ՎԱՀՐԱՄ . Վերջնական խօսքիդ կ'սպասենք , Ղաղա՛ւր աղա .
 . . ո՞վ է խաբեբայ . . . :

ՂԱԶԱՐ . (Ֆէհրա՛ն) Կայծակի՛ր դայ այս ապիրատ ուղասաւորս :
 Ծո՛ , պատասխան տուր , իմ շունչս հատաւ , պիտի մարիմ նո-
 րէն . . . :

ՍԱՀԱԿ . Կը տեսնէք , բարեկամներ , Ղաղար աղային սիրտն
 այնքան ելած է որ չկրնար խօսիլ : Ուստի իր կողմէն ձեզի կ'ը-
 սեմ որ Վասպուրականի պիտի նուիրէ՝ կտակով բոլոր ունե-
 ցածն . . . որ զայն խաբեբաները չուտեն :

ՂԱԶԱՐ . (Ֆէհրա՛ն) Վայ անիծից արմատ , բերանդ չորնայ . .
 . ի՞նչպէս . . . պէս . . . պէս . . . պէս . . . :

ԹՈՐԳՈՄ . Իր խօսքն աւելի մեծ արժէք ունի մեր աչքին
 քան թէ մուրհակ մը : Եւ մեր շնորհակալիքը յայտնելու համար
 այսօրվընէ կ'ուխտենք սատակել այն խաբեբան որ իր ոսկինե-
 րը կերեր է :

ՎԱՀՐԱՄ }
 ԹՈՐԳՈՄ } (Բուրբ Ֆահրա՛ն) Կ'ուխտենք :
 ԱՐԳԱՄ }

ԱՐԳԱՄ . Ո՞վ է այն . անո՛ւնը , շուտով անունը :

ՂԱԶԱՐ . (Ֆէհրա՛ն) Պաղ քրտինքներ կը Թափին ճակտէս :
 Այս ի՛նչ փորձանք է , Տէ՛ր Աստուած :

ԹՈՐԳՈՄ . Ըսէ՛ք անունը :

ՎԱՀՐԱՄ . Անո՛ւնը . վրէ՛ժ , վրէ՛ժ , սո՛ւրբ վրէժ . . . (Բա-
 շարեմա՛ն ին շարժէ) :

ՍԱՀԱԿ . Ըսե՛մ , Ա՛ղաս , ճահողին անունը տամ :

ՂԱԶԱՐ . (առ Սահա՛կ) Ծո՛ , զաւակիս գլուխն ալ պիտի ու-
 տես , ինչպէս որ ստակներս կերար , դու ասոնց դողակից պիտի
 ըլլիս . . . տա՛ր , տա՛ր , կայծակներ Թափին գլուխդ , տա՛ր , հե-
 աացիւր սա մարդիկը տուէ՛ս . . . :

ՍԱՀԱԿ. Բայց աղաւոտում չկայ, Ա՛ղաս, ի՞նչ ընեմ . . . :

ՂԱԶԱՐ. Չէ՛, չեմ ուզեր որ զաւակս տեսնեն այս մարդիկը. չեմ ուզեր . . . կը վախնամ . . . :

ՍԱՀԱԿ. (Չէ՛րա՛ն) Ի՛նչ վարպետորդի է, իր բանին չդար որ տեսնուին, և կը վախնայ, չէ՛ թէ զաւակին համար, այլ ոսկինէրուն համար . . . :

ՂԱՐԱՄ. Անո՛ւնը . . . :

ՂԱԶԱՐ. Ես ըսեմ . . . Սահակ . . . :

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԻՔ. (Չէ՛րա՛ն) Սահակ . . . դ՛ուռ :

ՍԱՀԱԿ. Մինակ, մէ՞կ Սահակ կայ . . . եկէ՛ք ցոյց տամ . . . : (Չէ՛րա՛ն) Գիտեմ ընկիւքս :

ՂԱԶԱՐ. (Բե՛ւէն բա՛ւել) Տիրացրին չտանիս . . . :

ՍԱՀԱԿ. (Բա՛ւել) Չէ՛, հա՛, հա՛ (Երեւէ՛ն կ'երթան Հայաստան-ցի) :

ՂԱԶԱՐ. (Բա՛ւելը դռնէն հանելով) Մո՛տ խաչկէ՛ր պէտք չկայ :

ԱՐԱՐ Բ.

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՏԻՐԱՅՐ, ԹՈՄԱՍ (Ճեռուն անանս)

ՏԻՐԱՅՐ. (Բե՛ւէրէն) Ի՛նչ նեղ է աշխարհս . . . : Ո՛ր նեղտուն . . . տիեզերական նեղաշնակութեան մէջ հիւլէ՛ մի եմ որ կը ձկաթմ դէպ ի երկին, հիւլէ՛ մը որ օրին մէկը թերեւս Օրիոն դառնայ, սակայն երկրային փծուն կիրք, զծուծ մարդիկ որոց մէջ կ'ապրիմ, զիս երկրաքարչ կենդանի մը ընելու կը ճգնին : Հայր, եղբայր, ազգական ու բարեկամ, ամենքն ինձ դէմ կը դաւադրեն . . . :

ԹՈՄԱՍ. (Հե՛րա՛ն) Կ'երազէ . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Ոչ գիտալ, ոչ մտածել, ոչ խօսիլ, ոչ սիրել գիտեն, և բնաւ չեն տարբերիր այն թուլատարր անասնիկներէ որ տղի մէջ կը բուսնին անգիտակ, և կը զարգանան անշղթայ : Ո՛հ, այդ անկենդան մասնիկներն ի դոյութիւն, այդ ազգային դիակներն ի կենդանութիւն, այդ ստրկային սողունները յաղատութիւն, ի լոյս պիտի բերեմ, վասն զի ոյժ, հանճար, կամք ունիմ, վասն զի «կամենալ կարենալ է» կ'ըսէ Պաքոն . . . :

ԹՈՄԱՍ . (Փշա հետեւեալ) Նայինք հայրդ ի՞նչ կ'ըսէ :

ՏԻՐԱՅՐ . Ո՛հ, քանի՛ վսեմ է այդ խօսքդ, մեծդ իմաստասէր . . . :

ԹՈՄԱՍ . Անշուշտ . իրաւ ես պզտիկ եմ, բայց խօսքս երբեմն մեծ է :

ՏԻՐԱՅՐ . Այս տեղ, այո՛, այս տեղ (Հլաւիւ կը ցոյցնէ) ունիմ, ունիմ զօրութիւն որ . . . :

ԹՈՄԱՍ . Ստակ, ստակ ունի՞ս, Տիրայր աղբեր . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Ո՞ր սատանան կը վրդովէ իմ անուշ մամուռքս . . . :

ԹՈՄԱՍ . (կը ծոյնայ) Ես սատանայ չեմ, մարդ եմ . աղբերդ եմ :

ՏԻՐԱՅՐ . Դո՛ւ, դո՛ւ մարդ, բո՛ւհ . . . դու անտաշ մարդակ մ'ես, և կոշտ աղբեր մը որուն ներկայութիւնն ինձ անպատուութիւն է :

ԹՈՄԱՍ . Նոյն հօր զաւակներն ենք, նոյն արիւնն ունինք, Տիրայր, և կատակը մէկդի, կը ցաւիմ վրադ որ օղին մէջ դղեակներ կը շինես :

ՏԻՐԱՅՐ . Արեամբ եղբայր, բայց յոյժով տարբեր ենք կրթութեամբ :

ԹՈՄԱՍ . (Քիչեւ) Ի՞նչ բարեկիրթ կենդանի : (Խա՜ Տիրայր) Մի՛ բարկանար, կարճը ես բան մը շինել առանց ստակի . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Հայրս իր գանձը պահած է ինձի համար . . . :

ԹՈՄԱՍ . Հայրդ ամեն բանէ կը զրկէ մեզ և ինքզինքն որ հինգ հազար ոսկին կորուստը լեցընէ, այսինքն այդ գլուխդ որ իրեն համար դատարկ է :

ՏԻՐԱՅՐ. (Բեհեմեթ) Ի՞նչ կուպիտ լեզու, ի՞նչ նախանձ, ի՞նչ թոյն կը թափէ այս օձն . . . : (առ թոհաս) Անտանելի ես, գնա՛, քեզի պէս մտքով զաճաճ մը կրնայ հսկայի մը բարձրու թիւնը չսփեւլ. գնա՛ . . . : Նարին, Նարին, ո՛ւր ես :

ԹՈՄՍՍ. (Բեհեմեթ) Այս պարոնը վրայ դրեր է . . . վերջ չունի . . . (կը Բեհեթ) :

ՏԵՍԻՆ Բ.

ՏԻՐԱՅՐ ԵՒ ՆԱՐԻՆ

ՆԱՐԻՆ. Տէր իմ . . . :

ՏԻՐԱՅՐ. Կատարեցի՞ր հրահանգներս :

ՆԱՐԻՆ. Բոլորն ալ, Տէր իմ :

ՏԻՐԱՅՐ. Հապա անմիտ, նորէն լով Տէր իմ կ'ըսես. Գեհա շատը մոռցար :

ՆԱՐԻՆ. Միշտ կը մոռնամ որ մեծ մարդիկ չկան սպասաւորներու առջև :

ՏԻՐԱՅՐ. Ես մեծ եմ բոլոր աշխարհի առջև, և այս կը բաւէ :

ՆԱՐԻՆ. Անշուշտ : Արդէն լրացիւններն այդպէս կը հոչակեն ձեզ. վաղը պիտի կարգաք որ ձեր անունը չէ թէ Ղազարենց՝ այլ Ղարզարենց իշխանն է, թէ նախարարներու հետ կը թղթալցիք, թէ Եւրոպայի բոլոր ակումբներու անդամ էք, թէ բոլոր Հայ դրագէտներու հոգին ու մեկենասն էք, թէ Հայուն արևը պիտի լինիք, թէ հայրենիքին մէջ մարզարաններ ու թատրոններ պիտի կանդնէք, թէ անքուն կը հսկէք անոր բաղդին վըրայ, թէ բոլոր ձեր հարստութիւնն անոր պիտի կտակէք, և ի հարկին՝ մինչև անգամ ձեր կեանքն անոր համար պիտի զոհէք : Ասոնք չէի՞ն ձեր հրահանգները :

ՏԻՐԱՅՐ. Լաւ, լաւ, և ի՞նչ պիտի տամ այդ հոչակին համար :

ՆԱՐԻՆ. Առ այժմ իբրև թերհաշիւ տասն կլոր ոսկի :

ՏԻՐԱՅՐ. Ո՛րչափ աժան, ո՛հ, քիչ մը կ'սփոփիմ, չունչ կ'առնում, վերջապէս արժէքս կ'իմանան :

ՆԱՐԻՆ . Միայն ամեն բան կանխիկ է :

ՏԻՐԱՅՐ . Բարի , բարի : Վերջը կը տեսնենք հաշիւը : Հիմակ դնա սա նամակներուս ծրարը բեր նայինք :

ՆԱՐԻՆ . Անովնապէս : (Նարին կ'երեւոյ պահարանէ ինչ կը հանէ ծրար ինչ և շալկելով կը բերէ տեղանին վրայ կը նետէ) Ո՛հ , մէջքս կոտորեցաւ :

ՏԻՐԱՅՐ . Այս ինչ թղթի լեռ է (կը խառնէ) : Աշխարհիս չորս կողմէ գիրեր (կը բանալ և միայն վերնագիրն ու սորոքորոտներն կը կարդայ) : Առ իշխան Ղազարեանց . . . Կոմս Նուշպօս . . . Լորտ Պատրան . . . Տը Լաման . . . Ֆօն Լոն . . . Հէր Ֆան . . . Զինք-Զօնկ . . . : Ե՛հ , ո՞ր մէկին պատասխան տալու է :

ՆԱՐԻՆ . (Չէնտէ) Բոլորն ալ չինծու են . . . : (առ Տէրայր) Տէր իմ , եթէ ինձ կը հաւատար , և ոչ մէկուն :

ՏԻՐԱՅՐ . Դարձեալ , անպիտան . . . :

ՆԱՐԻՆ . Հա՛ , հա՛ , մոռցայ վսեմաշուքը . . . դեռ լեզուս չստուկեցաւ այդ տիտղոսին : Սուրէնի և Բարկէնի ականջը կանչէ . ասոնք կը հնարեն այսպիսի տիտղոսներ : Մեծ մարդիկ ամեն նամակի չեն պատասխաներ , պիտի ըսէի . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Միթէ անքաղաքավարութիւն չըլլիր :

ՆԱՐԻՆ . Ներեի է երբեմն որ մարդ իր անձին անքաղաքավար ըլլի :

ՏԻՐԱՅՐ . Ի՞նչ ըսել կ'ուզես , անօրէն :

ՆԱՐԻՆ . Ըսել կ'ուզեմ որ , խօսքը մեր մէջ , այս գիշեր ալ կրնանք պատասխանել առ Ղազար իշխանն . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Հիմակ բերանդ կը պատռեմ : Այս սպասուորներն ալ բնաւ դադարեցան չեն :

ՆԱՐԻՆ . Եւ վաղը լրագիրներու հաղորդել , որ ստակով կը հրատարակեն որքան որ սուտ ըլլին . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Լեզուդ քեզի քաշէ , թշուառական : Կ'ուզէի միայն : որ հայրս այս գիրերը տեսնէր , և փառաւորուէր :

ՆԱՐԻՆ . (Չէնտէ) Բուռ մը անդամ չտար այդ թղթի կտորներուն : Երթամ կանչեմ , վսեմաշուք :

ՏԻՐԱՅՐ . Քիչ մը կեցիր : Ես սովոր չեմ առանց ազդարարութեան մարդ ընդունիլ և մարդու այցելել (Լուսինի և Կոնստանտինի) :

ՆԱՐԻՆ . Մեծ մարդերն այդպէս կ'ընեն :

ՏԻՐԱՅՐ . Ա՛յ այս զիրը հօրս տան : Եւ շուտով դարձիր : Ա՛հա և բարեկամներս :

ՆԱՐԻՆ . Շատ լաւ (Եւ Գրիգոր) :

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՏԻՐԱՅՐ , ԲԱՔԿԵՆ ԵՒ ՍՈՒՐԵՆ

ՏԻՐԱՅՐ . Ի՞նչ լուր :

ԲԱՔԿԵՆ . Մեր խօսքը կ'ենէ , Տիրայր , բոլոր քաղաքը քու վրադ կը խօսի արդէն :

ՏԻՐԱՅՐ . Է՛հ , բարեկամ , ջիղերուս կը դպչի երբ լերի ու մերկ անունս տան ինձ :

ՍՈՒՐԵՆ . Իրաւունք ունիս : Արնանք ըսել ընտանեւոր Գերապանձ Տիրայր , իսկ ընկերութեան մէջ Շքապանձ Տիրայր :

ՏԻՐԱՅՐ . Դուք գիտէք , համեստութիւնը չներեր աւելի պնդեմ . . . : Ուրեմն . . . :

ՍՈՒՐԵՆ . Ուրեմն պիտի ըսէի և ես որ բոլոր ազդին աչքը դերապանձ Տիրայրիդ վրայ է : Քու հանճարդ , խորհուրդներդ կը գովեն , և արդէն քեզ վսեմ վերանորոգիչը կ'անուանեն :

ՏԻՐԱՅՐ . Ի՞նչ կ'անուանեն :

ՍՈՒՐԵՆ . Վսեմ վերանորոգիչը :

ՏԻՐԱՅՐ . Իրաւ . . . :

ԲԱՔԿԵՆ . Ներկայութիւնդ արդէն բոլոր միաքերը յեղափոխեց : Հայաստանի խորշերէն պատգամաւորներ եկած են և քեզի պիտի ներկային իբրև իրենց բարերարին . . . :

ՏԻՐԱՅՐ . Իսկ դուք ալ իմ բարեկամներս , մեծ մարդ էք , դուք իմ երկու հզօր թևերս պիտի ըլլիք , դուք մեծ հողի , մեծ սիրտ , մեծ զգացում , մեծ խելք , մեծ միտք ունիք :

ՍՈՒՐԷՆ. Ո՛հ, դու ես վսեմ, դու՛ վեհ իմացականութիւն :

ՏԻՐԱՅՐ. Դուք զօրութիւն էք, ձեզմով պիտի տարածեմ լոյս, լոյս, լոյս :

ԲԱՅԿԷՆ. Դու փոթորիկ մ'ես, քու հզօր շունչդ ուրականի սէս պիտի աւլէ, սրբէ ամեն մուշ, մուսլ, նախապաշարումն, խաւար, որ կը պատեն Արարատայ սարը :

ՏԻՐԱՅՐ. Դուք թագուն և խորհրդաւոր ելեքարական հոսանուտին նման կը դզրդէք առանց երևելու :

ՍՈՒՐԷՆ. Դու Հայուն հորիզոնին վրայ կը փայլիս այն աստղիկան սէս որ մուտ չունի, որ անէջ կը փայլի յարատե . . . :

ՏԻՐԱՅՐ. Դուք այդ աստղին բալն էք, անբաժանելի ճաշմանչն էք . . . :

ԲԱՅԿԷՆ. Դու վահան մ'ես, Տիրայր, անդձելի որու ներքև մենք պիտի մնանք անպարտելի :

ՍՈՒՐԷՆ. Թող դռայ երկին, թող փայլատակեն կայծալունք, մենք պիտի յաղթական անցնինք այն կամարէն որ քու փառացդ համար պիտի կանգնեն . . . :

ՏԵՍԻԼ Դ.

ՍՈՒՐԷՆՔ ԵՒ ՆԱՐԻՆ (Կամացուկ կը մտնէ)

ՏԻՐԱՅՐ. Կամարը չէ նահատակի մը մահարձանն՝ այլ վիրապը :

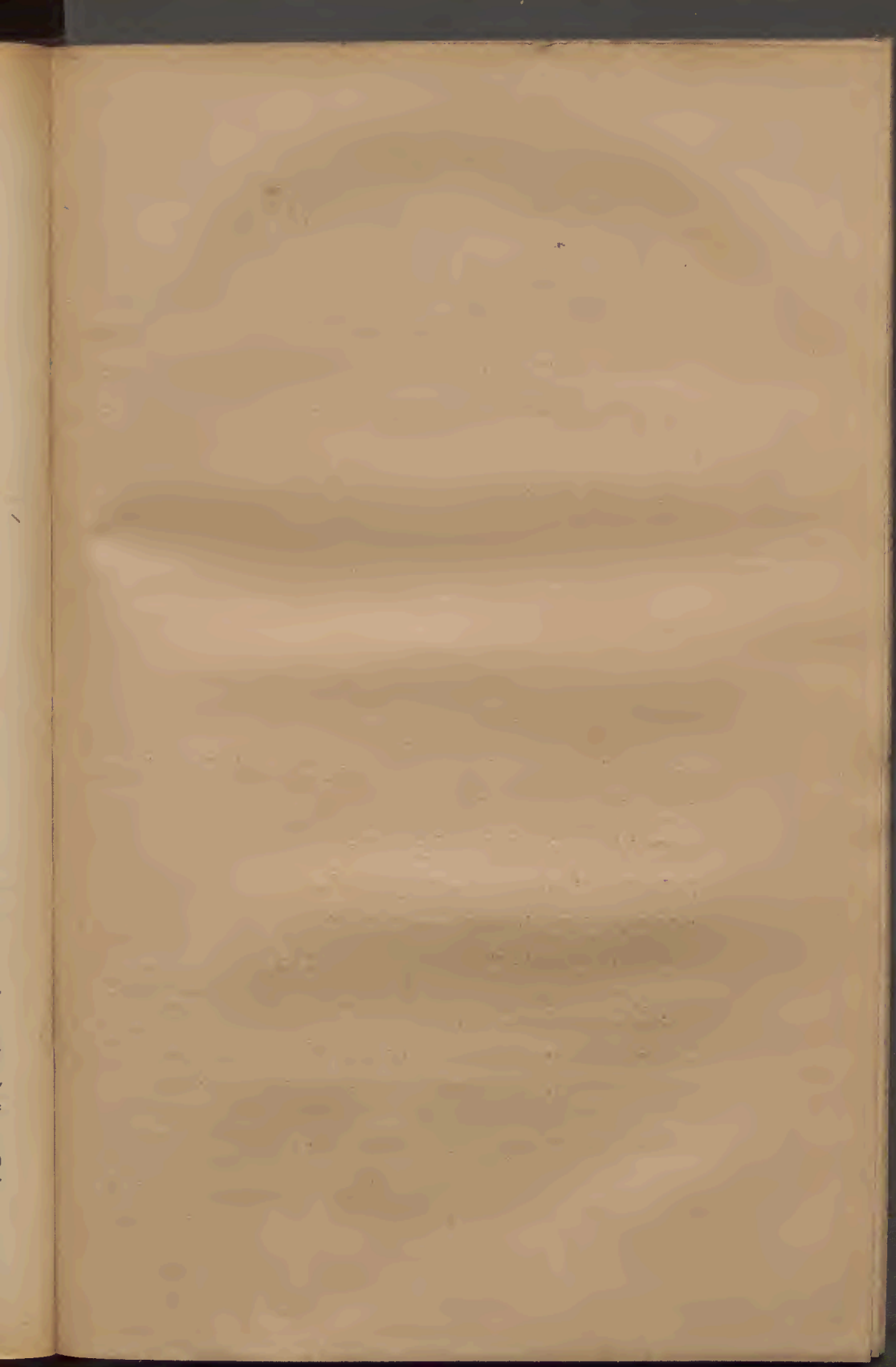
ԲԱՅԿԷՆ. Քու վիրապդ լուսավառ անմահութիւն է . . . :

ՆԱՐԻՆ. (Բեկասէ) Փոխ կը զրուցեն ասոնք :

ՏԻՐԱՅՐ. Շնորհակալ եմ, իբր բնական նուէրներ կ'ընդունիմ ձեր համակիր ուղերձը :

ՆԱՐԻՆ. (Բեկասէ) Անդին Ղապար աղան սոխն ու սխտորը չատ ուտելուն վրայ կը կուռի Սահակին հետ, այս տեղ անմահութեան վրայ կը ճառեն, և իրարու գովեստներ կը հիւսեն : Այս Ի՞նչ ապուր է : (Խոսքէրայր) Ահա եկայ, Տէր վսեմաշուք :
(Շարունակէլէ)

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՅՄԱՆՔ ԲԱՅԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արևելեան Մամլոյ տարեգրինն է Ջմիւռնիոյ համար 3½
արծաթ մէճիտիէ, իսկ դուրսերու համար 4:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ ամեն նամակ, ձեռա-
դիր պէտք է ուղղել առ Խմբագիր-Տնօրէն Մ. Մամուր-
եան, Մեսրոպեան վարժարան:

Անվճար նամակ կամ ծրար չընդունուիր:

ԴՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Բաժանորդ գրուել ուղղը կրնայ դիմել

ՋՄԻԻՈՆԻՍ առ Խմբագիր-Տնօրէնն:

Կ. ՊՈԼԻՍ ՄԵԺ. Ն. Կ. Պէրպէրեան. Էսկէ Զապոլէ Դապոլէ, 63:

ՌՈՏՈՍԹՈՅ » Յ. Թէէմինեան:

ՏՐԱՊԻՋՈՆ » Ս. Էթմէքճեան:

ՄԱՐԱՇ » Յ. Տէր Ղազարեան:

ՊՕԹՈՒՇԱՆ ԱՐԺ. Տ. Պօղոս Յակոբեան:

ՄԱՐՍԻԼԻՍ ՄԵԺ. Ս. Միրզայեանց, M. S. Mirzayantz.
MARSEILLE.

ՎԷՆՆԱ » Զ. Բոբովիչ, M. Z. Popowits. WIEN.

ՆԻԻ-ԵՕՐՔ » Բ. Գուրեան, M. P. Courian. NEW-YORK.

ԼՕՆՏՕՆ » Ս. Գ. Սուքիասեան: Messrs. S. G. Su-
kiassian & Co. LONDON.

ՄԱՆՉԷՍԹԵՐ » Յ. Յովակիմեան: O. Ovaghimian Esqre.
MANCHESTER.

ԹԻՖԼԻՍ » Շալէրդով: Agence de journeaux de M.
Chavardow. TIFLIS.